

DIDYSIS VILNIAUS SEIMAS. ATSIMINIMAI APIE TO SEIMO RENGIMĄ, JO EIGĄ IR PADARINIUS¹

PRANAS KLIMAITIS

Buv. D. V. Seimo I sekretorius

Lietuvių šviesuomenės ir sodiečių suvažiavimas Vilniuje 1905 m. gruodžio 4 ir 5 d., kurs vėliau Didžiuoju Vilniaus Seimu buvo pramintas, turėjo nepaprastos reikšmės mūsų tautai.

Rodosi, kad toks ryškus netolimos praeities įvykis turėtų būti visapusiškai nušviestas ir visiems aiškus iki smulkiausių detalių. Deja, apie Didįjį Seimą toli gražu negalima to pasakyti.

Šitų mano atsiminimų tikslas atskleisti tikrąjį to istoriškojo įvykio vaizdą bent tiek, kiek jis mano atmintyje yra išlikęs, o tasai vaizdas yra ne visai toks, kaip jis paprastai būva aprašinėjamas laikraščių straipsniuose.

Turiu atsiprašyti skaitytoją, kad šitame rašinyje man teks paliesti kai kuriuos dalykus, tarytum neturinčius tiesioginio ryšio su pačiu Seimu, bet labai arti susijusius su jo rengimu, eiga ir padariniais. Tie nedideli nukrypimai į anų dienų mūsų visuomenės gyvenimo aplinkumą padės nuskaidrinti politiškujų srovių ir žymesniųjų asmenų vaidmenį Seime ir visoje su tuo Seimu susijusioje epochoje.

I. Prieš Seimą

Mintis sušaukti Didįjį Seimą kilo audringomis dienomis, kada 1905 m. revoliucija buvo pasiekusi aukščiausią laipsnį. Galima būtų pa-

¹ Straipsnis išspausdintas „Židinyje“ 1931 m.

sakyti, kad ta mintis yra vykusio tuomet neregėto Rusijos vidaus sukrėtimo išdava [padarinys]².

Spalių mėn. pabaigoje, kaip žinoma, Rusijoje įvyko visuotinis streikas, kurs apėmė ne tik visas pramonės įmones, bet ir valstybės įstaigas, geležinkelius, paštą, telegrafą, spaustuves, laikraščių redakcijas. Visas didžiulės šalies gyvenimas nuo Archangelsko iki Odesos ir nuo Vladivostoko iki Virbaliaus, tarytum, apmirė. Šito neregėto streiko banga pasiekė Vilnių 1905 m. spalio 24 dieną. Vienintelis tais laikais mūsų dienraštis „Vilniaus Žinios“ minėtą dieną turėjo sustoti ir vėl pasirodė tik lapkričio 7 d., kai revoliucinio streiko audra jau praūžė. Tomis dienomis nebegalėjo eiti Vilniuje nė kitų tautų – žydų, lenkų ir rusų dienraščiai.

Suprantamas dalykas, kad tokio nepaprasto valstybės sukrėtimo metu, laikraščiams sustojus, žurnalistai atsidūrė labai painioje būklėje. Visuomenė buvo reikalinga skubių ir tikslų informacijų, o mes, tų dienų laikraštinkai, ne tik negalėjome pranešti skaitytojams, kas šalyje dedasi, bet nė patys to nežinojome. Nebepamenu dabar kurio Vilniaus dienraščio redakcijai atėjo laiminga mintis sušaukti laikraštinkų posėdį ir bendromis jėgomis susirasti kokią nors išeitį. Buvo nutarta kreiptis į streikininkų komitetą, kad jis teiktų žurnalistams bent tų informacijų, kurias pats gaudavo iš revoliucijos centro, ir leistų tas žinias spausdinti tam tikruose biuleteniuose. Tas žurnalistų prašymas iš dalies buvo patenkintas. Biuletenių spausdinti streikininkų komitetas neleido, bet sutiko duoti mums pageidaujamų informacijų, kad streikui pasibaigus galėtume greitai nušviesti revoliucijos eigą.

Vilniaus streikininkų komitetas, sudarytas iš socialistinių partijų ir geležinkelių atstovų, dieną ir naktį posėdžiaudavo Jurgio prospekte, Smaženevičiaus namuose, vadinamo [vadinamojo] inteligentų klubo patalpose. Čia pat buvo duotas vienas kambarys ir žurnalistams susi-

² Laužtiniuose skliaustuose pateikiamas redaktorius pastabos dėl straipsnyje esančių netaisyklingos vartosenos žodžių.

rinkti bei reikalingų informacijų gauti. Tame kambaryje man teko praleisti beveik visą visuotinojo streiko metą, atstovaujant tenai „Vilniaus Žinias“ [„Vilniaus žinioms“].

Streikininkų komitetas be paliovos gaudavo telegrafu žinių iš Peterburgo, Maskvos ir kitų didesniųjų Rusijos miestų apie revoliucijos eigą ir pačius svarbiausius politikos įvykius. Jokių kitų žinių telegrafas daugiau niekam nesiuntinėdavo. Pačioje streiko pradžioje buvo gauta iš Peterburgo gana reikšminga žinia, kad Anglijos pasiuntinys Gardingas, kaip tik prasidėjo visuotinasis streikas, skubiai išplaukė jūromis į Londoną. Vokietijos pasiuntinys grafas Alvensleben, tam streikui bebręstant, buvo atšauktas ir turėjo išvykti į Berlyną, o jo vieton Peterburge buvo laukiamas grafas Bakendorfas, bet geležinkelių sustojimas abiejų Vokietijos diplomatų kelionę sutrukdė. Pranešdamas šitą žinią, vyriausias streikininkų komitetas buvo pridėjęs pastabą, kad minėtieji diplomatų žygiai, matyti, turi ryšio su galima kitų valstybių intervencija į Rusijos vidaus reikalus.

Gautas Smaženevičiaus namuose žinias aš pranešdavau faktinajam „Vilniaus Žinių“ redaktoriui Jonui Kriaučiūnui ir kitiems redakcijos nariams.

Spalių 30 d. ankstį rytą buvo gauta žinia, kad caras pasirašė garsųjį manifestą dėl konstitucinės valdymo sistemos įvedimo. Netrukus buvo gauta ir to manifesto tekstas, kurį pranešdamas vyriausias streikininkų komitetas siūlė visiems apygardų komitetams skubiai apsvarstyti klausimą, ar ne metas būtų visuotinąjį streiką baigti ir pradėti normalų gyvenimą. Vilniškis komitetas, negalėdamas tuo klausimu susitarti ir išreikšti vieningos nuomonės, nutarė patiekti jį apsvarstyti streikuojančių įmonių bei įstaigų atstovams. Kalbamų atstovų susirinkimas buvo paskirtas Vilniaus miesto salėje 2 val. po pietų.

Nusirašęs manifesto tekstą, aš nusiskubinau pas Joną Kriaučiūną, kuriam papasakojau ir visas kitas tos dienos naujienas. Iš „Vilniaus Žinių“ redakcijos mudu su Kriaučiūnu nuėjova miesto salėn pasiklaudyti, ką nutars streikininkų atstovai. Čia taip pat buvo visokių nuomonių:

vieni manė, kad caro manifestas yra toks laimėjimas, kuriuo galima tuo tarpu pasitenkinti, kiti tą manifestą smarkiai kritikavo, įrodinėdami, kad jis nieko žmonėms neduoda. Nemaža buvo ir tokių balsų, kurie skatino, neatsižvelgiant į tą manifestą, tęsti pradėtąjį revoliucinę kovą iki caras bus nuverstas, o caro valdžios vietoje atsistos revoliucinė proletarų diktatūra. Daugumas vis dėlto nutarė streiką baigti ir pradėti darbą. Šitas nutarimas nebuvo įgyvendintas, kadangi caro valdžia, pamačiusi irstantį revoliucijos frontą, tą pačią dieną griebėsi kruvinių priemonių ir Vilniaus gatvėse suskambėjo kazokų ir policijos šūviai. Tie šūviai palaidojo minėtąjį nutarimą. Streikas gaivališkai atsinaujino ir truko dar visą savaitę.

Streikininkų mitingui pasibaigus, niekas negalėjo numatyti, kad tą pačią dieną Vilniaus gatvės bus apšlakstytos žmonių krauju. Gyventojų daugumas džiūgavo dėl revoliucijos laimėjimų, kurių apčiuopiamu ženklu buvo laikomas caro manifestas. Mudu su Kriaučiūnu iš mitingo leidovos į „Vilniaus Žinių“ spaustuvę pasitarti su darbininkais, kad skubiai galėtume išleisti dienraštį, kurio visa Lietuva, matyti, labai laukė. Pakeliui svarstėva įvairių asmenų ir srovių nuomones, pareikštas mitinge. Kriaučiūnas atkreipė mano akį į tą aplinkybę, kad mitinge, kur kalbėjo daug inteligentų ir aiškių rusų patriotų, niekas nė vienu žodžiu neužsiminė apie manifesto įžanginę dalį, kur buvo apibūdinama kritinga [kritiška] Rusijos būklė, o visi tekalbėjo tik apie tas gana šykščias teises ir laisves, kurias manifestas žadėjo valstybės gyventojams. Turiu pasakyti, kad anksčiau nė man nebuvo atėjusi mintis rimčiau žvilgterėti į tuos motyvus, kuriais caro manifestas aiškino daromus nusileidimus revoliucijai. Tie motyvai mums, lietuviams, ir kitoms rusų pavergtoms tautoms buvo labai įdomūs ir reikšmingi.

Caro manifesto įžangoje buvo sakoma:

„Sumišimai ir riaušės sostinėse ir daugelyje kitų Mūsų imperijos vietų didžiu ir sunkiu nuliūdimu pripildo Mūsų širdį...“

Dėl dabar prasidėjusių riaušių gali kilti didelis žmonių sąjūdis ir pavojus Mūsų valstybės nedalumui ir vienybei, todėl Aukščiausiasis

Tėvas, kuriam caras tarnauja, liepia Mums visomis proto ir Mūsų galios pajėgomis stengtis greičiau nutildyti tokius pavojingus valstybei maištus...”

Tuose manifesto žodžiuose aiškiai buvo matoma paties caro baimė, kad, revoliucijai besiplečiant, Rusijos valstybė gali netekti kai kurių savo žemių. Jeigu tokia mintis buvo atėjusi pačiam Rusijos valdovui ir artimiausiems jo bendradarbiams, tai aišku, kad mums, lietuviams, lūkuriavusiems Rusijos žlugimo, šita mintis, reiškianti neginčijamą Rusijos viešpačių baimę, turėjo suteikti daugiau drąsos ir energijos neatidėliojant nukreipti savo tautos jėgas ta kryptimi, kad, galimai katastrofai įvykus, būtume pasiruošę jos pasėkas [padarinius] išnaudoti. Tokiomis mintimis besidalindami mudu su Kriaučiūnu netrukus atsidūrėva ties klausimu: kas mums, lietuviams, dabar reikėtų praktiškai daryti, kad nepraleistume gana palankiai susidėjusių aplinkybių?

Rasti tinkamą atsakymą į tokį klausimą buvo nelengva. Mudviejų kalba trumpam laikui nutrūko. Vienas ir antras ėjova galvodami, kas daryti. Tuo tarpu atėjo iki šv. Kotrinos bažnyčios. Ties bažnyčia yra maža aikštelė, kurią mudviem reikėjo pereiti, kad atsidurtuva antroje Vilniaus gatvės pusėje ir pakliūtova į „Vilniaus Žinių“ spaustuvę, kuri buvo jau čia pat. Ta aikštele beinant, Kriaučiūnas truktelėjo mane už rankovės ir paklausė:

– Kaip tamsta manai, ar nebūtų tikslu sušaukti didelį lietuvių suvažiavimą, kurs galėtų tarti žodį dėl tolimesnio mūsų tautos likimo?

Į tą klausimą aš nespėjau atsakyti, kaip priėjo ir stabtelėjova prie spaustuvės durų. Jos buvo dar užrakintos. Spaustuvėje nebuvo nė gyvos dvasios. Matyti, kad raidžių rinkėjams, korektoriams ir kitoms tarnautojams dar nebuvo žinomas nutarimas liautis streikavus ir pradėti darbą. Teko ir mudviem, nieko nelaimėjus, dūlinti toliau be aiškaus tikslo. Patraukėva redakcijos linkui siaura gatvele pro rusų kareivines. Čia beinant, Kriaučiūnas pakartojto klausimą:

– Ką manai apie suvažiavimą?

Aš paabejojau. Man rodėsi, kad tokio suvažiavimo reikšmė negalėjo būti didelė, kadangi rusai, net patys kraštinieji revoliucininkai, buvo nepalankūs pavergtųjų tautų siekimams. Pasakiau, kad, mano nuomone, toksai suvažiavimas, atvirai pasisakydamas, ko mes siekiame, greičiausia sukeltų ne tik caro valdžios, bet ir rusų revoliucininkų nemalonę lietuvių tautai.

– Kas žino, ar ilgai mes bebūsime Rusijos vergai ir ar verta mums dabar tų rusų, kad ir revoliucininkų, labai bijoti? – pasakė Kriauciūnas, išklauses mano nuomonę.

Toliau jis pradėjo plėtoti mintį, kad niekas nežino, kokių atmainų gali atnešti rusų revoliucija. Priminė kelis istorijos pavyzdžius, kur vidaus sumišimai pagimdė ginkluotas kaimynų intervencijas ir visai pakeitė įvairių valstybių žemėlapius. Kad taip gali atsitikti ir su Rusija – jis dar kartą priminė man caro manifesto pradžią ir Anglijos bei Vokietijos diplomatų keliones, apie kurias buvo minėta.

Buvo jau netoli Katedros, kai mieste pasigirdo šūviai. Ties Jurgio prospekto kampu mudu atsiveikino. Aš nusiskubinau į Smaženevičiaus namus patirti, kas mieste dedasi, o Kriauciūnas pasisakė eisiąs pas daktarą Basanavičių išdėstyti jam savo sumanymą.

Smaženevičiaus namuose patyriau, kad ne tik Vilniuje, bet ir kituose miestuose despotiškosios tvarkos šalininkai tą pačią dieną mėgino nuneigti revoliucijos laimėjimus, išreikštus caro manifeste. Iš visų stambesniųjų Rusijos centrų ėjo žinios, kad gatvėse liejasi kraujas. Kai kur prasidėjo žydų pogromai. Dėl tos priežasties dar tos dienos rytą jaustas revoliucinio ūpo atslūgimas apvirto aukštyn kojomis. Revoliuciniai streikininkų komitetai iš visų didesniųjų centrų be paliovos siuntinėjo telegramas, raginusias nepasiduoti kontrrevoliucijai, tęsti visuotinąjį streiką ir kovoti visomis kitomis galimomis priemonėmis. Iš kai kurių vietų buvo gauta pranešimų, kad ir kariuomenė pradeda kilti prieš valdžią. Tokių reiškinų akivaizdoje man pasirodė, kad Kriauciūno prognozės [prognozė] dėl galimos ateities yra gana teisingas.

Spalių 31 d. anksti rytą aš nuėjau redakcijon. Tenai radau Kriauciūną ir Basanavičių, besikalbančius apie vakar kilusį sumanymą. Neilgai trukus atvyko ir a. a. Petras Vileišis, kuriam buvo trumpai papasakota, apie ką eina pasitarimas. Vileišis pradžioje pasisakė, kad jam visas tas sumanymas atrodo nerealus, kad sunku tikėtis susilaukti bent kiek žymesnio suvažiavusiųjų skaičiaus, ypač tokiais neramiais laikais, o negausingas suvažiavimas nei savųjų, nei svetimųjų akyse neturės autoriteto ir jo nutarimai bus be reikšmės.

Basanavičius pareiškė, kad ir jis pradžioje buvęs tokios pat nuomonės, bet Kriauciūnas jį įtikinęs visai atvirkščiai. Čia jis trumpai pakartojo Kriauciūno argumentus. Prie Basanavičiaus kalbos aš pridūriau dar paskučiausias naujienas apie revoliucijos eigą, ypatingai [ypač] pabrėždamas žinias apie įvykius Suomijoje, nes man rodėsi, kad suomių pavyzdys buvo sektinas ir mums, lietuviams.

Suomijoje revoliucija ėjo grynai tautiškais šūkiiais. Tenai buvo nuginkluota visa rusų policija, atstatydinti visi rusų skirti valdininkai. Generalgubernatorius, kunigaikštis Obolenskis, buvo priverstas apleisti Helsinkį, o visa krašto valdžia buvo paimta į Suomijos revoliucininkų rankas. Buvo davinių [požymių] spėlioti, kad suomių užsimota visai nuo Rusijos atsiskirti ir kad šitos jų pastangos randa paramos kurioje nors svetimoje valstybėje. Taip manyti vertė ne tik suomių drąsūs separatistiški žygiai visuotinio streiko metu, bet ir ta aplinkybė, kad prieš patį streiką Suomijos pakraščiuose buvo suimtas laivas, gabenęs ginklus Suomijos revoliucininkams. Kuri valstybė siuntė tuos ginklus, rodosi, ir šiandien dar nėra viešai žinoma. Galima manyti, kad ginklus yra siuntusi kuri nors didžioji valstybė, kadangi kalbamojo laivo suėmimas buvo įvaręs daug baimės rusų vyriausybei. Vengdama galimų ginkluotų susirėmimų ir galimos svetimos intervencijos, caro valdžia, tą laivą suėmus, tuojau atitraukė iš Suomijos negausingą savo kariuomenę, kurios tuo metu Suomijoje testovėjo vos keli batalionai. Kitos dalys buvo dar nesugrįžusios iš tolimųjų rytų, kur buvo išsiųstos rusų – japonų karan.

Kokią valandą laiko pasikalbėję, visi priėjome prie vienodos nuomonės, kad tokiu rimtu momentu negalima sėdėti rankas sudėjus ir lūkuriuoti, kas toliau atsitiks, o reikia neatidėliojant daryti, kas yra galima, kad mūsų tautos balsas pasidarytų kiek galint stipresnis ir būtų kiek galint toliau girdimas. Tinkamiausia priemonė mums atrodė Kriauciūno sumanytasis lietuvių suvažiavimas ir dėl to čia pat buvo nutarta tą sumanymą vykinti skubos keliu.

Lapkričio 1 d. Vilniaus gatvėse buvo dar gana šiurpulingų kruvinių įvykių. To neveizint [Nepaisant to], saulei nusileidus, „Vilniaus Žinių“ redakcijoje susirinko apie 20 pakviestų Vilniaus lietuvių, kuriems daktaras Basanavičius išdėstė visą sumanymą ir pasiūlė išrinkti tam tikrą komitetą, kurs pasiimtų suvažiavimą ruošti. Posėdis buvo neilgas. Jis vyko prie žvakių šviesos, kadangi elektros stotis streikavo. Gatvėse buvo tamsu. Tai viename, tai antrame miesto krašte buvo girdimi šūviai. Tokiomis aplinkybėmis paprastai nebūva ūpo ilgai kalbėti. Susirinkusieji beveik be jokių debatų vienu balsu pritarė sumanymui. Buvo nutarta sudaryti komitetą, į kurį pariteto pagrindais įeitų visų srovių atstovai. Tuo būdu tikėtasi būsime suvažiavime pareikšti vieningą visos mūsų tautos valią. Buvo manyta, kad, visoms srovėms bendradarbiaujant suvažiavimo ruošime, bus daug lengviau rasti bendra kalba ir suvažiavime, o patsai suvažiavimas išeis gausingesnis ir svaresnis. Man ir šiandien rodosi, kad šita susirinkusiųjų nuomonė buvo visai teisinga. Tačiau anais laikais jos įgyvendinimas sutiko beveik nenugalimų kliūčių, kurios Seimo idėją ko tik nepalaidojo.

Tais laikais Lietuvoje teturėjome tik dvi politines partijas – demokratų ir socialdemokratų. Nuo tų partijų gana ryškiai skyrėsi nepartinė „Vilniaus Žinių“ srovė. Iš kitos pusės Seinų ir Žemaičių vyskupijų kunigai taip pat jau gana žymiai reiškėsi mūsų visuomenės gyvenime. Tačiau nei „Vilniaus Žinios“, nei kunigai jokių organizacijų sudarę neturėjo. Nepartiniai žmonės, susirinkę tą vakarą, iš savo tarpo išrinko komitetą dr. Basanavičių ir J. Kriauciūną. Demokratams ir socialdemokratams buvo palikta išsirinkti taip pat po du atstovus.

Reikalingiausias suvažiavimui ruošti išlaidas – salei samdyti, paštui bei telegrafui, atsišaukimams spausdinti ir kt. – apsiėmė padengti Petras Vileišis. Tokiu būdu atrodė, kad suvažiavimo ruošimas turės eiti visai sklandžiai. Bet atsitiko kitaip. Abiejų partijų centrai pasirodė tiek priešingi visam tam sumanymui, kad Seimo šaukimo idėja vos vos neliko palaidota.

Vienai ar dviem dienom praėjus, turėjo įvykti pirmasis numatyto komiteto posėdis. Į jį turėjo atvykti ir partijų deleguoti atstovai. Pasirodė, kad abi partijos nusistatė neigiamai, savo atstovų neišrinko, bet į posėdį pasiuntė tiek savo narių bei šalininkų, kiek Vilniuje galima buvo surinkti. Šitas demokratų ir socialdemokratų nusistatymas [požiūris] iš anksto buvo žinomas visiems Vilniaus lietuvių inteligentams. Dėl to į laukiamąjį posėdį atėjo daug ir nepartinių žmonių. Susidarė nė posėdis, bet tikras mitingas, kuriame dalyvavo kelios dešimtys lietuvių. Ne visai ankšta „Vilniaus Žinių“ patalpa buvo grūste prisigrūdusi. Tik senesnieji ir įtakingesnieji žmonės tegalėjo būti pasodinti. Dar posėdžiui neprasidėjus, jau buvo jaučiamas nepaprastas visų įkaitimas, o kalboms pasipylus, atsitiko tikra audra. Demokratai ir socialdemokratai įrodinėjo, kad sumanytasis suvažiavimas esąs nereikalingas, kad jis galįs tik pakenkti Lietuvai ir revoliucijai ir t. t.

Kažkas iš nepartinių žmonių pasakė, kad, nors partijos sumanymui ir nepritaria, suvažiavimas vis tik turėtų įvykti, o jo sušaukimą galėtų atlikti „Vilniaus Žinios“. Čia prasidėjo jau ne sumanymo svarstymas, bet sumanytojų ir „Vilniaus Žinių“ puolimas. Pakilo tokia aistra, kad kai kurie kalbėtojai nesivaržė žodžiais. Sakysime, toks garbingas žmogus, kaip a. a. Jonas Jablonskis, tuomet labai karštas demokratas, įrodinėdamas, kad be partijų pritarimo į suvažiavimą niekas neatvyksiąs, skaudžiai įžeidė Petrą Vileišį. Jis pasakė, kad „Vilniaus Žinių“ įtaka Lietuvoje esanti visai menka, kadangi tas dienraštis esąs Petro Vileišio leidžiamas, o Vileišis turįs Lietuvoje antrojo Muravjovo vardą. Tokių žmonių, girdi, dabar niekas neklauso...

P. Vileišio niekad niekas Muravjovu nevadino, toks pasakymas buvo ne tik neteisingas, bet ir labai užgaulingas. Jablonskiui nutilus, aš nebeiškenčiau ir priminiau jam, kad tokius užgaulingus žodžius reikėtų atsiimti. Maniau, kad šita mano pastaba privers kalbėtojus susivaldyti ir neišeiti bent iš mandagumo ribų. Mano apsirikta. Jablonskis ne tik savo žodžių neatsaukė, bet dar mane ėmė barti. Užsipuldamas mane, Jablonskis buvo tiek susijaudinęs, kad visas drebėjo. Man stačiai graudu pasidarė, kam taip sunervinau šitą visai Lietuvai brangų asmenį, ir aš, nieko jam neatsakęs, apleidau susirinkimą. Kitus susirinkimo dalyvius šis incidentas taip pat labai paveikė.

Kas darėsi susirinkime, man išėjus, nežinau. Tiek teatsimenu, kad susitarimo neįvyko. Suvažiavimui ruošti komitetas buvo sudarytas iš pripuolamų asmenų. Jo sąstatas [sudėtis] buvo labai didelis ir, reikia pasakyti, kad kai kurie to komiteto nariai buvo visai nereikalingi. Jie tik sunkino komiteto lankstumą ir paslankumą. Žymi jo dalis į komiteto posėdžius visai neateidavo. Net atsišaukimo į lietuvių tautą suvažiavimo reikalu komiteto nariai neišdrįso pasirašyti. Vieni bijojo rusų valdžios, kiti nenorėjo įsipriklinti [pykdyti] demokratams ir socialdemokratams, vedusiems gana atkaklią agitaciją prieš visą tą sumanymą. Savo parašus po tuo raštu tepadėjo tik Basanavičius ir Kriaučiūnas.

Daktaras Basanavičius buvo didelis optimistas. Jam rodėsi, kad geriau išsikalbėjus su partijų vadais, pavyks jų nuomones palenkti ir partijų žmones įtraukti į bendrą darbą. Jis pats ir pasiėmė vesti tolimesnes derybas. Nedaug tepavyko jam atsiekti. Socialdemokratai pasiliko priešingi ir kiek galėdami stengėsi, kad suvažiavimas neįvyktų. Demokratai truputį nusileido. Jie sutiko nedrausti atskiriems savo partijos nariams dalyvauti komitete ir suvažiavimą rengti, nors pati partija pasiliko neigiamai nusistačiusi.

Toks partijų elgesys šiandien atrodo visai nesuprantamas ir beveik neįtikėtinas. Kai kurie dabar stengiasi net užginčyti, kad anuomet taip, o ne kitaip žiūrėta ir daryta, bet Seimo šaukimo laikais tas elgesys buvo visai suprantamas. Jis turėjo rimtas priežastis, apie kurias čia reikia nors trumpai paminėti.

Lietuvos socialdemokratai atsirado praėjusio šimtmečio pabaigoje. Pirmieji tos partijos steigėjai buvo Vilniaus miesto jaunuoliai, lietuvių kalbos visai nemokėjusieji. Partijos leidžiamas „Darbininkų Balsas“ gana ilgai ne tik bendradarbių, bet nei redaktorius, galinčio lietuviškai rašyti, neturėjo. Lenkiškai surašytus raštus išversdavo į lietuvių kalbą, korektūras ištaisydavo ir spausdinimą prižiūrėdavo varpininkų srovės žmonės, kurie patys buvo ne socialistai ir socialdemokratų teorijoms visai nepritardavo. Toks tarnavimas visai svetimos partijos užuomazgai, kuri vėliau iš varpininkų paviliojo daug veiklios jaunuomenės, buvo daromas tais sumetimais, kad „Darbininkų Balsas“ buvo platinamas Vilniaus, Kauno, Rygos ir kitų miestų pramonės darbininkų tarpe [tarp darbininkų], kur „Varpas“ ir „Ūkininkas“ prasiskverbti nesugebėjo. Miestų darbininkai buvo smarkiai sulenkėję, arba lenkų dvasios prisigėrę. Kokie buvo tuomet miestų darbininkai, gražiai parodo Kauno Karmelitų ir Šančių rajono gyvenimas. Čia 1906 metais, pradėjus steigti pirmąsias lietuviškas „Saulės“ mokyklėles, išdaužydavo joms langus darbininkai lietuviai, kurie net lenkų kalbos nemokėjo, bet save skaitė [laikė] lenkais ir tuos langus daužydavo lenkų agitatorių pakurstyti. Padėdami lenkų socialistams leisti „Darbininkų Balsą“, anų laikų varpininkai manė, kad nesvarbu, kokio turinio raštai bus darbininkų skaitomi. Svarbu, kad tik jie skaitytų lietuviškus raštus ir tuo būdu susiprastų tautiškai. Reikia pasakyti, kad tas pirmykštis mūsų socializmas buvo gana patriotiškas. Lenkiškieji socialistinių raštų autoriai, norėdami geriau prieiti prie darbininkų, o tų darbininkų beveik visai nepažinodami, spekuliuodavo lietuvišku patriotizmu. Varpininkai, versdami jų raštus į lietuvių kalbą, dar nudailindavo ir pataisydavo. Tuo būdu lietuviškasis socializmas pradžioje atrodė tik radikalus patriotizmas, nežinąs jokių kompromisų su esama despotiška tvarka. Šita aplinkybė į socialdemokratų eiles patraukė daug veiklios inteligentiškos jaunuomenės, kuri seniau skaitė ir platino demokratų „Varpą“. Net toki stambūs socialdemokratai, kaip Kapsukas ir daktaras Matulaitis, savo laiku yra buvę uolūs varpininkai. Vėliau jie nuėjo į socialdemokratų, o iš ten į bolševikus.

Kai socialdemokratų eilėse atsirado lietuvių šviesuomenės, jie pradėjo apsisvalyti nuo patriotiškų nuodėmių. Šita kryptimi partija smarkiai pastūmėjo jų nepasisekimas Antrojo Internacionalo suvažiavime, rodosi, 1903 metais. Tuomet mūsų socialistai norėjo būti priimti į Internacionalo šeimą. Tuo reikalu Internacionalo suvažiaviman iš Amerikos nuvyko daktaras Jonas Šliūpas, kurs vadovavo Lietuvių Socialistų Sąjungai Amerikoje. Ši Sąjunga turėjo gana glaudų kontaktą su Lietuvos socialdemokratais. Šliūpas reikalavo, kad mūsų socialistai būtų pripažinti pilnateisiais [teisėtais] Internacionalo nariais, bet iš to nieko neišėjo. Jo pastangas sukliudė žinomoji Rožė Liuksemburg, kuri Internationale atstovavo Lietuvos ir Lenkijos socialdemokratų partiją [partijai], gyvavusią tik popieryje. Liuksemburg išpyškino prieš mūsų socialdemokratus labai piktą kalbą, įrodinėdama, kad jie nesą joki socialdemokratai, o tik paprasti patriotai ir net šovinistai, mulkiną darbininkus ir tuo būdu tarptautiniam socializmui darą didelę žalą. Šliūpo prašymas buvo atmestas. Vadinasi, lietuviškasis socializmas negavo pripažinimo aukščiausioje instancijoje ir ne visai be pagrindo. Reikėjo reabilituotis, o tas galima buvo padaryti tik griežtai prisilaikant vokiečių ir rusų socialdemokratų ortodoksijos, kuri neigė visokį patriotizmą, tautybę skaitė žalinga praeities liekana, o mažųjų tautų siekimus laikė tiesiog pragaištingais.

Nors 1905 metų revoliucija užklupo mūsų socialdemokratus anksčiau, negu jie suspėjo išvėdinti iš savo partijos patriotiškąjį raugą ir jokiū būdu nebegalima buvo tais audringais metais visai apsisvalyti, bet vis tik partija stengėsi bent viešai nesidėti prie tokių darbų, kurie galėtų būti palaikyti nusižengimui socialdemokratų ortodoksijai. Prie tokių nusižengimų tuomet būdavo priskaitomas ir visoks bendradarbiavimas su nesocialistiškomis srovėmis. Čia ir glūdėjo svarbiausia priežastis, vertusi socialdemokratus nesidėti prie Seimo rengimo. Visai kita priežastis pagundė juos stengtis, kad suvažiavimas visai neįvyktų.

Jau minėjau, kad Socialdemokratų partijon susitelkė veiklesnioji šviesuomenė iš demokratų stovyklos. Revoliucijos metu ši partija tikrai

buvo pati veikliausia. Iš šalies žiūrint ir tikrosios būklės nežinant, galėjo atrodyti, kad Lietuvoje revoliuciją daro vieni socialdemokratai. Ne be reikalo 1905 metus žmonės kai kur vadindavo cicilikmečiu. Tokią didelę garbę socialdemokratai įsigijo ne vien dėl to, kad buvo veiklesni, drąsesni ir geriau organizuoti už demokratų, bet jiems daug padėjo ir visai atsitiktinės aplinkybės.

Revoliucinį darbą dirbo šimtai nepartinių žmonių. Ypač rudenio, kai prasidėjo mokyklų uždarinėjimas, monopolijų naikinimas, valsčių lietuvinimas, daug šviesesniųjų ūkininkų, mokytojų, kunigų ir ypatin-gai [ypač] moksleivių, neturėjusių nieko bendra nei su socialdemokra-tais, nei su kuria kita organizacija, kovojo sava iniciatyva ir sava rizika. Tokiems reikėjo dangstytis svetima skraiste. Negalėjo koks nors Jonas ar Petras sudaužyti monopolį, arba uždaryti rusišką mokyklą ir įrašyti knygoje, kad jis – Jonas ar Petras – tą daro sava valia ir sava galia. Tokį drąsuolį būtų labai greitai sugavusi rusų policija, o antra vertus, atskiro Jono ar Petro valios kažin ar būtų kas nors klausęs. Visai kitoks efektas išeidavo, kai tas pats vyrukas pažymėdavo, kad revoliucinis aktas pada-rytas paslaptingos Socialdemokratų partijos valia ir jėgomis. Galimas daiktas, kad partija manė, jog visi tie nežinomi Jonai buvo socialde-mokratai. Kadangi visi, kas gyvas, dirbo revoliucinį darbą, tai social-demokratai manėsi turį Lietuvoje didelę daugumą. Į nepriklausančius jų partijai žmones eiliniai socialdemokratai žiūrėdavo iš aukšto, dažnai net su panieka. Ta pačia liga sirginėjo vienas kitas asmuo ir partijos viršūnėse. Toki mėgdavo išdidžiai sakyti ne jų partijos žmonėms:

– Nekiškite nagų prie revoliucijos. Apsieisime be jūsų!

Taip sakė ir tikėjo ne vienas socialdemokratas. Kiti, kurie žinojo ti-krają būklę, gerai nusimanė, kad suvažiavime mitas apie nepaprastą jų partijos didumą ir galybę turės išnykti, kaip pavakario sniegas, kad jie gaus viešai pasirodyti didelėje mažumoje. Tas partijai, turėjusiai mora-linę diktatūrą, atrodė nepageidaujama. Rodėsi daug naudingiau, kad ir toliau visa revoliucija eitų socialdemokratų sąskaiton. Tiktai vėliau, kai nedisciplinuotų revoliucininkų veiksmai pradėjo išsigimti į papras-

čiausią banditizmą ir plėšikavimą, pasidarė visiems aišku, kaip buvo klystama, duodant savo firmą visokiam revoliuciniam veikimui.

Jeigu socialdemokratų vaidmuo 1905 metais buvo didesnis, negu jis iš tikrųjų galėjo būti, tai demokratai beveik visai nepasireiškė. Ši partija tuomet gyveno labai sunkaus krizio [krizės] laikotarpi, iš kurio nebe pajėgė išbristi ir nuėjo į kapus. Tą partijos krizį [krizę] pagimdė Lietuvos gyvenimo aplinkybės.

Dideliam šviesesnės jaunuomenės būriui pasitraukus iš demokratų tarpo ir nuėjus į socialdemokratų, partija liko be kraujo. Jos be priklausė vyresniosios kartos veikėjai ir ta jaunuomenės dalis, kuri socialdemokratiškų doktrinų priimti negalėjo. Tuo tarpu pačioje praėjusio šimtmečio pabaigoje kaip tik pašėlusiai pradėjo veikti rusų žandarmėrija. Vonsiackis išgaudė, į kalėjimus sugrūdo arba ištrėmė visus vyresnius mūsų tautos darbininkus. Sunku besurasti tokį žmogų, kurs anuomet buvo varpininkas demokratas ir nepažinotų kalėjimo sienų. Kratos, suėmimai, tardymai, bylos ir ištrėmimai buvo kasdieninis lietuvių šviesuomenės gyvenimo reiškiny. Partijos eilės visai praretėjo. Vadovavimas atsidūrė jauno, ligoto, nedidelių sugebėjimų, bet labai didelės ambicijos Povilo Višinskio rankose. Šitas amžinai apaštalaująs ir kiekviename žingsnyje skelbiąs iš Andriaus Nemojevskio ir kitų Lenkijos laisvamanių skolintą demokratybės katekizmą, nudažytą veidmainingos tolerancijos spalvomis, o iš tikrųjų persunktą pačia akliaušia tikybos neapykanta, labai imponuodavo mėgstančioms politikuoti moterėlėms, bet rimtų žmonių tarpe [tarp rimtų žmonių] neturėjo nei reikiamo autoriteto, nei įtakos, nei simpatijų. Tamydamas savo partiją vingiuotais takais, jis dažnai atrodydavo ne tiek lietuvių veikėjas, kiek lenkų advokatas, pastatytas žiūrėti, kad tautinis lietuvių atbudimas nepakenktų Lenkijos interesams. Toks slaptai veikusios partijos vadovavimas buvo jai tikras peilis, bet nebuvo žmonių toms klaidoms atitaisyti. Vieni ištrėmti, kiti kalėjimuose, tretii sumobilizuoti ir išvežti į Mandžūriją. Tokiu būdu, revoliucijai prasidėjus, Demokratų partija vos vegetavo, gyvendama vien a. a. Vinco Kudirkos dvasios palaikais.

Nesocialistiškoji jaunuomenė, būdama nepatenkinta partijos centro pasyvumu, vis labiau ir labiau pradėjo nutolti nuo savo vadų. Ryškus to nutolimo pavyzdys buvo partijos ir neva jos vedamų inteligentų santykiai su „Vilniaus Žiniomis“. Tuo tarpu, kai, pirmajai redakcijai iširus, demokratų vadai boikotavo „Vilniaus Žinias“, jaunuomenė, kurią tie vadai laikė savo žmonėmis, – Gabrys, Jesaitis, Pauliukonis ir kiti, buvo veiklūs to dienraščio bendradarbiai ir daugiau rėmė „Vilniaus žinias“, negu savo vadų nusistatymus [pažiūras].

Kai iškilo konfliktas dėl Seimo šaukimo, Demokratų partija pasijuto stovinti prieš bedugnę. Veiklesnieji jos žmonės: E. Galvanauskas, J. Gabrys, Pauliukonis, P. Ruseckas ir kiti, kurie dirbo aktingą [aktyvų] revoliucijos darbą ir žinojo mūsų krašto žmonių nuotaiką, buvo linkę verčiau partijos eiles apleisti, negu ruošiamąjį Seimą boikotuoti. Partijoje įvyko skilimas. Centras su savo nusistatymais pakibo ore, o partijos šalininkai nuėjo su „Vilniaus Žiniomis“. Kad galutinai neužbaigtų savo liūdnas dienas, centrai nebeliko kitos išeities, kaip duoti savo nariams partinį dispensą ir nuimti draudimą prisidėti prie Seimo rengimo. Tada tai ir įėjo į Seimo organizacijos komitetą Jonas Vileišis, Demokratų partijos žmogus, kurs, tačiau, savo partijai neatstovavo. Buvo kalbama, kad J. Vileišio nusistatymą ir jo pastangas atitaisyti demokratų klaidą šiame reikale smarkiai paveikė jau minėtas jo brolio Petro išpravardžiavimas Muravjovu.

Boikotuoti Seimo rengimą, kurstant žmones nerinkti atstovų ir tame Seime nedalyvauti, demokratų centras neturėjo pajėgų. Partijos jaunuomenė buvo nesukalbama. Ji karštai rėmė tą sumanymą. Kitų jėgų partija neturėjo.

Konfliktas dėl Seimo šaukimo taip toli nuėjo, kad jaunuomenė buvo pasiryžusi visai apleisti neveiklią ir susmukusią Demokratų partiją. Kilo sumanymas organizuoti sodiečių sąjungą, kurios užuomazga ir buvo padaryta Didžiojo Seimo metu. Šitam jaunųjų sumanymui vadai taip pat nepritarė.

Sodiečių sąjunga vėliau buvo pavadinta Valstiečių sąjungos var-

du. Jai vadovauja liaudininkai, kurie anuomet vadinosi demokratais. Bet klaidinga būtų manyti, kad ši organizacija išdygo iš demokratų, dabartinių liaudininkų, padermės. Atvirkščiai, Valstiečių sąjunga yra neklusnių partijos žmonių – E. Galvanausko, Gabrio, Pauliukonio ir P. Rusecko – padaras, kurių, rodosi, tik pastarasis dabar tėra liaudininkų žmogus.

Koki skirtingi buvo kalbamosios sąjungos organizatorių ir Demokratų partijos vadų nusistatymai ir koks didelis skilimas buvo įvykęs jų tarpe [tarp jų], galima bus suprasti prisiminus, kad Seimo išvakarėmis sąjungos organizatoriai buvo priversti visai nutraukti santykius su savo partija. Jie įdėjo „Vilniaus Žiniuose“ pranešimą, kuriame buvo kviečiama laukiamus atvykstant į Seimą sodiečius susižinoti su sąjungos organizatoriais ir pasitarti sąjungos steigimo reikalu. Tame pranešime, tarp kita ko, buvo pasakyta:

„Tų iš sodiečių, kurie neturi Vilniuje genčių ar pažįstamų, pas kuriuos per tas dienas galėtų apsisoti, prašome tuojuos atvykus Vilniun tiesiai kreiptis į „Lietuvos Bitininko“ redakciją Koževenos (Odinės) gatvėje, namai Nr. 11, kur jau bus viskas nurodyta ir aprūpinta, kaip pragyventi Vilniuje susivažiavimo dienas“.

„Lietuvos Bitininką“, kaip yra žinoma, leido ir redagavo a. a. kunigas Juozas Ambrazevičius, demokratų partijos smarkiai ujamas ir niekinamas „klerikalas ir šovinistas“. Tas žmogus suteikė pastogę Valstiečių sąjungos užuomazgai, kurios jai nedavė Demokratų partijos centras, nors galėjo tatai padaryti. „Lietuvos Ūkininko“ redakcija jau buvo suorganizuota ir turėjo patalpą. Kai kurie partijos nariai gyveno gana erdvuose butuose, didelėse, labai lengvai surandamose gatvėse, o „Lietuvos Bitininkas“ skurdo lūšnelėje. Visos jo patalpos grindų plotas galėjo turėti vos kokius 10–12 kvadratinių metrų. Dėl to netenka stebėtis, kad E. Galvanauskas, prikaišiodamas demokratų vadams, labai karštai ir įtikinančiai kalbėjo Seime iš estrados, kad gyvenimas pralenkęs partijas su jų programomis ir tradicijomis, ir vargas tiems, kas nesugeba su tuo gyvenimu eiti koja į koja.

Gyvenimo eigos tempą Demokratų partija suprato tada, kai Vilniun suplaukė iš visų kraštų arti 2000 atstovų, o veiklesnieji sodiečiai organizacinio pobūdžio informacijas gavo ne tos partijos centre, bet „Lietuvos Bitininko“ redakcijoje. Tie sodiečiai, jau minėtų asmenų vedami, Seimo metu įsteigė Lietuvos valstiečių sąjungą, kuri nusistatė skirtingą nuo Demokratų partijos programą ir taktiką.

Pirmajame „Lietuvos Ūkininko“ numeryje, išėjusiame jau Seimui pasibaigus, buvo įdėtas nedidelis J. Gabrio straipsnelis, nušviečias Valstiečių sąjungos įsteigimo reikalą ir tos sąjungos organizacijos pagrindus, bet su redakcijos prieraišu, kad ji su daugeliu tos sąjungos dėsnių nesutinkanti ir sekančiame [kitame] numeryje pasisakysianti savo pažiūras į Valstiečių sąjungos reikalus. Šito pasižadėjimo neišpildžiusi, Demokratų partija nuėjo į kapus, o jos vadams teko po Valstiečių sąjungos sparnu glaustis nuo skersvėjų, kuriuos pati partija buvo pagimdžiusi savo neveiklumu ir įgudimu nieko kito nebedirbti, išskyrus kunigų ir davatkų koneveikimą. Per vėlai demokratai suprato savo klaidas. Tas jų partiją pribaižė, ir Didysis Vilniaus Seimas, galima sakyti, buvo paskutinė jų mirties agonija. Veltui buvo stengtasi senąsias klaidas atitaisyti, vaidinant Seime taikintojų rolę [vaidmenį]. Jų niekas jau nebeklausė ir tai partijai daugiau jau jokios rolės [vaidmens] vaidinti nebeteko. Tiesa, demokratų vadai, neilgai trukus, paėmė į savo rankas Valstiečių sąjungos vadovybę, bet tas atsitiko tik tuomet, kai Galvanauskas su Gabriu atsidūrė emigracijoje, o kiti Valstiečių sąjungos organizatoriai – caro kalėjimuose. Taip kartais netikri tėvai paveldi nemalonių posūnių palikimą.

Grįžtant prie Didžiojo Seimo rengimo, reikia paminėti viena gana ryški smulkmena, charakterizuojanti tų dienų aistras ir santykius Vilniaus lietuvių tarpe [tarp Vilniaus lietuvių].

Seimo belaukiant kilo mintis jo metu suruošti spektaklį. Tas uždavinyš teko neseniai įsikūrusiai „Kanklių“ draugijai, pasistačiusiai [išsikėlusiai] tikslą ugdyti lietuvių scenos meną. Draugija buvo dar vos tegimusi. Savo išde ji neturėjo nė skatiko. Kadangi dėl priešingos

Seimui agitacijos buvo sunku tikėtis, kad iš provincijos daug žmonių galėtų atvažiuoti, o vilniečiai buvo tiek susibarę ir vienas antram įsi-pykę, kad nelabai benorėdavo ir susitikti, tai niekas nerizikavo duoti „Kanklėms“ pinigų salei pasamdyti. Bijota, kad spektaklis duos nuos-tolių ir draugija neįstengs skolos sugrąžinti. Kankliečiai buvo jau nu-tarę spektaklio visai neruošti, juoba kad jų tarpe [tarp jų] buvo daug demokratų ir socialdemokratų. Kad Seimas bus gausingas ir viskas jame gerai pasiseks, labai tikėjo Jonas Kriauciūnas. Patyręs kankliečių svyravimą dėl spektaklio, jis pasiūlė 100 rublių paskolos. Jei speka-klis nepasisektų, tai Kriauciūnas ne tik skolos nereikalauja, bet dar iš savo kišenės padengia visas išlaidas. Paėmusi tokiomis sąlygomis 100 rublių, draugija suskato ruošti spektakliui. Gruodžio 3 d. Vilniun jau privažiavo tiek žmonių, kad teatre pritrūko vietų. „Kanklės“ turė-jo apie 300 rublių gryno pelno ir jaunutė draugija išsyk pasijuto sto-vinti ant tvirtų kojų. Porai dienų praslinkus, kai Seimas jau išsiskirs-tė, „Kanklių“ valdyba turėjo posėdį, kurs suvedė piniginę spektaklio apyskaitą. Buvo pasiūlyta, sugrąžinant Kriauciūnui minėtą paskolą, pareikšti jam padėką. Valdyba ilgai tą pasiūlymą svarstė ir nutarė su-grąžinti pinigus, bet padėkos nereikšti, šitą nemalonią pareigą val-dyba uždėjo K. Puidai, „Vilniaus Žinių“ redakcijos nariui, kurs ją ir išpildė, kaip buvo lieptas: atnešęs, padėjo Kriauciūnui 100 rublių ir nė žodžio nepasakęs išėjo. Tiktai paklaustas, kas tie per pinigai, jisai pasakė, kad tai „Kanklių“ skola.

Tą patį spektaklį mėgino panaudoti ir socialdemokratai, kad likvi-duotų beįvykstantį Seimą. Vaidinimui ir dainoms pasibaigus, jie mė-gino čia pat geležinkieliečių salėje padaryti paprastą mitingą, priimti partišką rezoliuciją ir paskelbti, kad suvažiavimas jau baigtas. Vieni so-cialdemokratų oratoriai sulipo scenon, kiti salėje palypėjo ant kėdžių ir buvo jau pradėję vykinti [vykdyti, įgyvendinti] savo planą. Bet neilgai jiems teko kalbėti. Vienam rėksniui kažkas iš po kojų truktelėjo kėdę ir tas kniupščias [kniūbsčias] pargriuvo vidury aslos. Pakilo triukšmas, prasidėjo net antausių skaldymas. Tada kažkam atėjo į galvą išjungti

elektros šviesą. Teatre pasidarė tamsu ir noroms nenoroms teko viems išsiskirstyti.

Šitokia preliudija buvo ženklas, kad ir pačiame Seime bus audra. Galima buvo spėlioti tik dėl tos audros mastabo [masto], bet, kad be skandalų neapsieis, kiekvienam buvo aišku. Didžiausi optimistai tuomet nusiminė ir neramūs sugrįžo į savo namus. Visi krūpčiodami lūkuriavo, ką atneš išaušdama rytojaus diena.

II. Seimas

Jaunesnioji karta, girdėdama, kad Didžiojo Seimo posėdžiai vyko Vilniaus Miesto Salėje, labai dažnai klaidingai mano, kad Seimo posėdžiauta tose patalpose, kur paprastai dirbdavo miesto savivaldybė. Tikrumoje Vilniaus Miesto Salė su kasdieniniais savivaldybės darbais nieko bendro neturėjo. Tatai buvo paprastas teatras, įrengtas miesto savivaldybės lėšomis Aušros Vartų gatvėje, namuose 5 nr. Kalbamąjį teatrą įsirengti miesto savivaldybė buvo priversta tais laikais, kai rusai užgrobė didžiojo Vilniaus teatro rūmus, teleisdami tenai vaidinti tik valdžios šelpiamai rusų trupei. Rusams bešeimininkaujant teatre ir naudojant jį ne tiek meno, kiek rusinimo tikslams, vadinamoji Miesto Salė buvo vietos gyventojų scenos meno židiny. Savivaldybė šią salę parsamdinėdavo žydų, lenkų, lietuvių ir gudų vaidinimams bei koncertams. Kalbamasis teatras buvo gana jaukiai ir skoningai įrengtas. Ruimingoje [didėlėje, plačioje] žiūrovų salėje buvo koki 500–600 sėdimų vietų. Galerijoje tilpdavo taip pat kokį 200–300 žmonių. Apskritai, buvo skaitoma [manoma], kad salėje gali tilpti maximum [daugiausia] iki 1000 asmenų. Pridėkite dar atitinkamo erdvumo fojė, bufetą, garderobus ir kelis diktus [didelius] poilsio kambarius, tai turėsite visą tos patalpos vaizdą.

Gruodžio 4 diena beauštant, ties kalbamais namais Aušros Vartų gatvėje jau klegėjo didžiulė žmonių minia. Vieni grūdosi į tuose pačiuose namuose buvusį „Vilniaus Žinių“ knygyną pasiimti bilietų suvažiavimam, kiti, kas bilietus jau turėjo, lūkuriavo ties minėtos salės

durimis, norėdami pakliūti į vidų. Atėjęs čia dar prieš 8 val. rytą, jau radau susitelkusių gatvėje kokį 1000 vyrų. Netrukus atvyko a. a. daktaras Antanas Vileišis, Vilniaus miesto tarybos narys. Jis paliepė atidaryti teatrą, kad žmonėms nereikėtų šalti gatvėje. Daugumas suėjo į vidų. Tik tiems, kas dar neturėjo pasiėmęs bilieto, reikėjo pirmiau įsigrūsti į „Vilniaus Žinių“ knygyną, užsiregistruoti, gauti bilietą, kad būtų įleisti salėn. Viso labo buvo išduota 1800 su viršum tokių bilietėlių, bet atsirado daug tokių, kurie sugebėjo prasmukti ir be bilietų. Iš to yra sprendžiama, kad suvažiavimo dalyvių turėjo būti apie 2000. Tikras jų skaičius nėra nustatytas.

Suprantamas dalykas, kad prisigrūdus salėn dvigubai daugiau žmonių, negu tenai galėjo normaliai sutilpti, jau vienas ankštumas visus labai nervino ir vargino. Salė užė. Susikalbėti buvo beveik negalima, o susirasti reikalingą žmogų labai sunku. Suvažiavimo organizacijos komiteto nariai, kurių daugumas atvyko tik apie 10 valandą, toli gražu ne visi tegalėjo prisigrūsti į estradą, nors buvo kviesti suvažiavimo atidarymui tenai susirinkti. Vargais negalais tepavyko nuvesti estradon ir daktarą Basanavičių. Čia daug padėjo ta aplinkybė, kad rytą jo figūra bemaž visiems suvažiavimo dalyviams buvo jau pažįstama. Basanavičiui beinant, minia kažkaip prasiskleisdavo, padarydama siaurą takelį, bet, daktarui žingsnį nužengus, tas takelis vėl bematant užakdavo.

Sunkiai įsivaizduojamas žmonių susigrūdimas ir iš to kilęs nervingumas bei netvarka skaudžiai suklaidino daugelį suvažiavimo dalyvių, manusių suvaidinti Seime vadovaujamą rolę [vaidmenį]. Tokiems rodėsi, kad čia turima reikalo su pilka minia, ištroškusių partinių pamokslų, kad tos minios nusistatymą [nuomonę] palenksi, kur norėdamas. Tas labai padaršino partijų demagogus, ypač jaunikius socialdemokratams, mėginti primesti suvažiavimui savo partijos mitingo antspalvį. Tikrumoje tatai buvo ne bespalvė minia, bet rimtų ir sąmoningų žmonių susirinkimas. Visa veiklesnioji lietuvių šviesuomenė, gyvenusi tiek Lietuvoje, tiek įvairiuose Rusijos miestuose, kelios dešimtys įtakingiausių kunigų, pusšimtis pradžios mokytojų – veiklios Mokytojų sąjungos narių, bemaž

visa tuometinė mūsų studentija ir patys šviesiausieji sodiečiai. Jeigu šiaudien galėtume atnaujinti Seimo dalyvių sąrašus ir išaiškinti jų biografijas, tai pamatytume, kad bemaž visi jie buvo seni kovotojai: knygnešiai, spaudos platintojai, užsieniuose ėjusių mūsų laikraščių seni skaitytojai ir bendradarbiai, arba „Vilniaus Žinių“ korespondentai. Jų tarpe [tarp jų] vargu bebuvo nors vienas, kurs nuo pačios pradžios atkingai [aktyviai] nedalyvavo 1905 m. revoliucijoje. Kiekvienas turėjo aiškų nusistatymą [nuomonę, požiūrį] ir gerai žinojo, ko atvažiavo į Vilnių. Išimtį galėjo sudaryti koks šimtas asmenų, tipingų revoliucijos laikotarpiams nenuoramų, atvykusių iš Vilniaus miesto ir kai kurių dvarų, kad trukdytų suvažiavimo darbus. Toki dėjosi didžiausiais revoliucininkais, Socialdemokratų partijos nariais, nors jų tarpe [tarp jų] buvo daug tokių, kurie žodį „socialdemokratas“ nesugebėdavo teisingai ištarti.

Sunku pasakyti, koki siūlai rišo tokius tipus su Socialdemokratų partijos vadais. Atrodė, kad jų tarpe [tarp jų] buvo tokių, kurie rusų valdžios ar kitų mūsų priešų pasiūsti, sąmoningai provokavo ne tik Seimo daugumą, bet ir socialdemokratų. Ryškiai metėsi į akis tik vienas dalykas, kad šitie tamsūs gaivalai labai sutartinu riksmu ir bildesiu paremdavo socialdemokratų, kai šių vadai paduodavo savo šalininkams ženklą triukšmauti.

Du toki labai įtartini tipai suvažiavimo pradžioje man buvo ypatingai [ypač] įstrigę į akį. Pirmasis – kokios 16 metų vaikėzas, apsilikęs striuka kaimiško milo sermėga ir dvokias degtine. Doktorui Basanavičiui kalbant ir kviečiant suvažiavimą prie tvarkos, tas nenaudėlis skerdėjo rankomis ir kojomis ir, apsiputojęs, šaukė kiek tik jo gerklė leido:

– Aš – socilisdemokratas!... Aš – dvaro darbininkas!... Aš išvaikysiu buržujų suvažiavimą!...

Tuo pačiu metu kitas, jau pagyvenęs, miesčioniškos išvaizdos tipas, pasilypėjęs į kėdę, koliojo Basanavičių, esą šis Bulgarijoje gyvendamas buvęs didžiausias reakcininkas, Stambulovo draugas. Basanavičius kraujuose paplukdęs visą Bulgariją ir dabar atvažiavęs Lietuvon kontrrevoliuciją kelti...

Tokių gaivalų, ačiū Dievui, suvažiavime nedaug tebuvo ir jiems nepavyko pasiekti užsibrėžtąjį tikslą, bet vis dėlto reikia pasakyti, kad socialdemokratams ir kai kuriems kitiems kairiesiems prisidedant, posėdžių metu kilo devyni dideli skandalai ir kelis kartus tiek mažesnių triukšmų, o tuo tarpu pačių posėdžių tebuvo tik keturi.

Seimo posėdžių pradžią turėtume skaityti [laikyti] nuo gruodžio 4 dienos 10 val. 30 minučių ryto, kai estradoje pasigirdo daktaro Basanavičiaus skambutis. Pasveikinęs suvažiavusius organizacijos komiteto vardu ir trumpai papasakojęs, kada ir kaip kilo sumanymas šitą suvažiavimą šaukti, Basanavičius pasakė, kad organizacijos komitetas mano, jog to komiteto darbas jau pabaigtas. Jis pasiūlė suvažiavimui išsirinkti prezidiumą ir imtis svarstyti tuos klausimus, kurie buvo numatyti darbotvarkėje. Organizacijos komiteto vardu į prezidiumą buvo pasiūlyti penki kandidatai: 1) daktaras Basanavičius pirmininku, 2) Jonas Vileišis vicepirmininku, 3) J. Gabrys, Liudas Gira ir šių atsiminimų autorius – sekretoriais.

Vos tiktai buvo perskaitytos kandidatų pavardės, socialdemokratų lyderis daktaras Domaševičius, sėdėjęs pirmose eilėse, atsistojo ir pakėlė ranką. Matyt, tai buvo sutartinis ženklas pradėti skandalą. Įvairiose salėse vietose ir galerijoje prasidėjo nežmoniškas bildesys ir klyksmas. Triukšmavo socialdemokratų šalininkai. Kiti posėdžio dalyviai šoko tuos rėksnius drausti. Prasidėjo neapsakomas klegesys. Retkarčiais buvo galima nugirsti balsų, reikalavusių pirmininku pastatyti inžinierių Kairį. Šiaip nieko negalima buvo suprasti. Basanavičiaus skambutis buvo bejėgis susirinkimą nuraminti. Tik dviem valandom praėjus, kai visi berėkaudami ir besistumdėdami sušilo ir nuilso tepavyko padaryti tvarką ir vienu rankų pakėlimu išrinkti kompromisinį prezidiumą, į kurį pateko: 1) daktaras Basanavičius, nepartinis, 2) Antanas Smetona – nuo Demokratų partijos, 3) Steponas Kairys – nuo socialdemokratų, 4) prof. kun. Būčys – nuo kunigų krikščionių demokratų srovės ir 5) Stankūnas – nuo ūkininkų. Sekretoriais likome mes trys, pačioje pradžioje pastatytieji kandidatai.

Tokį kompromisinį prezidiumo sąstatą [sudėtį], kiek atsimenu, sugalvojo ir pasiūlė advokatas Andrius Bulota, atkeliavusis iš Talino. Šitas žmogus suvaidino Seime, rodosi, patį ryškiausią teigiamą vaidmenį. Tiek šį kartą, tiek vėliau, kai kildavo nesuvaldomas ermyderis [triukšmas] ir rodydavosi, kad suvažiavimas turės suirti, Bulota pasilypėdavo į estradą ir, turėdamas nepaprastai skambų ir ryškų balsą, pradėdavo triukšmadarius barti ir drausti. Galingas jo bosas nustelbdavo kelis šimtus kitų balsų ir priversdavo visus nusiraminti ir nutilti.

Prezidiumą išrinkus, visi buvo tiek nuvargę ir susinervinę, kad teko padaryti trumpą pertrauką. Kai ūpas kiek atvėso, vėl paėmė žodį Basanavičius, norėdamas sudaryti vieningą ir darbui palankią nuotaiką. Šį kartą jis pažymėjo, kokią didelę reikšmę tasai suvažiavimas gali turėti mūsų tautos ateičiai, jeigu bus padaryti rimti ir gyvenamam istoriškam momentui derą nutarimai. Baigdamas trumpą savo kalbą, Basanavičius priminė susirinkusiems tuos Lietuvos sūnus, kurie praeityje dėl mūsų tautos teisių ir laisvės kovojo, o kuriems bekovojo ir savo kraštui geresnių dienų belaukiant, rasa akis išėdė...

Trumpi, aiškūs ir nuoširdūs jo žodžiai nepaprastai paveikė dalyvius. Visi tarytum suvirpėjo ir kaip vienas žmogus tyliai pakilo iš vietų pagerbti mirusius tautos darbuotojus. Vienas senas, augalotas sodietis atsiklaupė salėje, persižegnojo ir tyliai sukalbėjo trumpą maldą. Niekas negirdėjo tos maldos žodžių ir negalėtų pasakyti, ar tas žilagalvis senelis prašė Aukščiausiąjį suteikti dangaus ramybę mirusiems kovotojams, ar jis meldėsi, kad Dievo malonė apšviestų čia susirinkusiųjų protą. Tik keletą minučių salę apėmė kilni nuotaika.

Bet neilgai tetvėrė ta kilnioji nuotaika. Dar ne visi dalyviai suspėjo nusišluostyti nuriedėjusias per skruostus ašaras, o jau salėje vėl pakilo audra. Mat Basanavičiaus buvo pasiūlyta svarstyti tuos reikalus, kurie buvo įrašyti organizacijos komiteto patiektoje darbotvarkėje. Socialdemokratams ir demokratams tas nepatiko. Pirmasis užprotestavo Kairys, siūlydamas priimti tuometiniuose socialistų mitinguose priprastą darbotvarkės trafaretu, kurs prasidėdavo pranešimais iš vietų, o baig-

davosi socialdemokratų programos ir taktikos užgyrimu. Demokratų vardu Višinskis pasiūlė darbų programą, sulipdytą iš kokios 20 ar 30 punktų. Tie Višinskio punktai buvo gana naivūs ir, suprantamas daiktas, visai nesvarstyti. Tenai buvo kalbama ir apie atskyrimą Bažnyčios nuo valstybės, ir apie klebonų, vikarų, vargonininkų bei zakristijonų pareigas, ir apie valščiaus savivaldybių sutvarkymą, ir apie teismus, ir net apie tvarką demokratiškoje šeimoje, kur vaikai neturį priklausyti tėvų. Jeigu tuos punktus susirinkimas būtų davęs ramiai perskaityti, tai vargu bebūtų atsiradę mėgėjų tokioms tuščioms ir anų laikų apystovose [aplinkybėmis] visai neaktualioms temoms gaišinti laiką. Visa bėda, kad susirinkimas, jausdamas socialdemokratų ir demokratų pastangas nukreipti suvažiavimo dėmesį į kitą vagą, negu organizatorių buvo numatyta, nenorėjo naujųjų siūlymų nė klausyti. Tiek Kairio, tiek Višinskio siūlymus beskaitant, iš visų pusių kilo didžiausi protesto balsai ir visokios replikos, kurios susiliejo į vieną gaivališką gaudesį. Prezidiumas, nebegalėdamas susirinkimo suvaldyti, metė į šalį visas pastangas ta kryptimi, ir pradėjo savo tarpe [tarpusavyje] tartis dėl kompromiso. Višinskio punktai jau dėl vienos jų gausybės buvo visai atmesti. Iš Kairio pasiūlymo buvo paimtas pirmasis punktas, būtent pranešimai iš vietų, o Lietuvos autonomijos klausimas, žemės, valščių ir mokyklų reikalai – iš organizacinio komiteto siūlytos darbotvarkės. Kol prezidiumas susitarė, ir salėj atslūgo aistra. Tas davė galimumo Stankūnui perskaityti prezidiumo nustatytą darbotvarkę, kurią suvažiavimo dauguma priėmė rankų pakėlimu, protestuojant, rodosi, vieniems tik socialdemokratams.

Buvo jau po 1 valandos dieną, kai prasidėjo suvažiavusių atstovų kalbos. Pirmasis prabilo advokatas Raila iš Kauno. Jis papasakojo, kas dedasi Kauno gubernijoje, o dėjosi tuomet gana nepaprasti dalykai. Beveik visuose valščiuose virte virė revoliucinė kova. Žmonės uždarinėjo mokyklas, vaikė policiją, atstatinėjo rusus iš valščių savivaldybių. Gubernatorius buvo užsimojęs įvesti karo stovį [padėtį]. Šitam savo žygiui jis norėjo rasti dvarininkų pritarimą, bet dvarininkai, susiorganizavę į

žemės ūkio draugiją, savo posėdyje atmetė gubernatoriaus pasiūlymą, išdrįsdami eiti su valdžia prieš žmonių valią.

Čia ne pro šalį bus apibūdinti tą pirmąjį Didžiojo Seimo kalbėtoją, advokatą Railą, kurio pavardė šiandien visai mažai kam težinoma. Mažai težinoma ji buvo ir anais laikais. Daktaras Basanavičius pasakodavo, kad Raila dar prieš „Aušros“ pasirodymą buvęs susipratęs lietuvis ir energingas tautiškos sąmonės skiepytojas anų laikų studentų tarpe [tarp studentų]. „Aušrai“ pasirodžius, jis kurį laiką buvęs žymus jos rėmėjas. Apsigyvenęs Kaune jaunas būdamas, jis turėjęs kilnių tikslų gaivinti lietuviybę šitame mieste. Paskui, pasiduodamas laiko ir aplinkybių įtakai, vedė žmoną lenkę ir pats nuėjo nuo Lietuvos darbuotojų scenos. Jo šeima buvo grynai lenkiška. Vaikai lietuvių kalbos visai nemokėjo ir pasižymėdavo lenkišku patriotizmu bei lietuvių neapykanta. Bet štai 1904 metais atkvojama spauda. Senyvas Raila vėl atgimsta. Jis skaito ir platina Kaune „Vilniaus Žinias“. Kai šitą dienraštį pradeda pulti šovinistiniai lenkų laikraščiai, Raila pasiima plunksną ir nesiliaudamas rašinėja „Vilniaus Žinioms“ talentingus polemikos straipsnius, prisidengęs Senio Lizdeikos slapyvarde. Jo rašiniuose spindi jaunatvės dvasia, drąsa, energija ir didelis pasitikėjimas savo tautos ateitimi. Priartina rinkimai į pirmąją Rusijos Dūmą. Raila stato [iškelia] savo kandidatūrą nuo Garliavos valsčiaus mažžemių, bet šitie, žinodami, kad jo šeima lenkiška, juo nepasitiki ir neišrenka. Žmona ir vaikai, kurie ir seniau jam darydavo visokių scenų dėl lietuviybės, pradeda jį be paliovos graužti, prikaišiodami lietuvių nedėkingumą ir kitas blogybes ir stengdamiesi patraukti atgal prie lenkų. Jo gyvenimas pasidaro nebepakenčiamas ir Raila apleidžia Kauną, bet nesikelia Lenkijon, o išvažiuoja į visai svetimą Krymo kraštą ir tenai miršta.

Galima sakyti, kad Raila buvo pirmas ir paskutinis žmogus, kurs tikra prasme padarė pranešimą iš vietos, apibūdindamas revoliucijos eigą. Sekantis [Kitas] kalbėtojas, ūkininkas Zikus iš Kruonio valsčiaus, jau nukreipė kalbą apie savo krašto ūkininkų vargus dėl girių ir ganyklų, o užbaigė apie Lietuvos autonomiją su Seimu Vilniuje, kuris vienas

tegalis tuos vargus pašalinti. Toliau J. Gabrys pasakė agitacinę kalbą dėl sodiečių sąjungos steigimo; Jesaitis, dabartinis Kauno notaras, apie revoliucijos eigą visos Rusijos ir visos Lietuvos plote; Liutkevičius perskaitė Peterburgo lietuvių nutarimus, lietusius Lietuvos autonomiją; kun. Tumas kalbėjo apie nekruvinos revoliucijos kelius, ragindamas tevertoti tik streiką ir valdžios įstaigų boikotą. Kun. Tumo mintis dar pakartojo prof. kun. Būčys, o paskui socialdemokratų vadas Domaševičius pradėjo himną revoliuciniam Rusijos proletariatui ir pabaigė Lietuvos kunigų plūdumu. Savo kalbos jam nepavyko pabaigti, kadangi klausytojai pakėlė didelį triukšmą ir privertė oratorių nutilti. Čia laikrodis išmušė 3 val. po pietų ir posėdis buvo nutrauktas.

Antrasis posėdis prasidėjo 5 v. 30 m., pirmininkaujant A. Smetonai. Kilo klausimas, ar dar tęsti tuos tariamus pranešimus iš vietų, ar eiti svarstyti kitų punktų. Andrius Bulota pareikalavo, kad prezidiumas leistų išsitariti suvažiavusiems atstovams, o ne vilniškiams partijų rėksniams. Kairys pasiūlė priimti jo surašytą rezoliuciją, smerkiančią valdžią, o užgirančią socialdemokratų darbus. Kunigas Aleksandravičius, kritikuodamas tą rezoliuciją, pažymėjo, kad joje nėra nė žodžio pasakyta, kas dabar žmonėms reikia praktiškai veikti, tęsiant kovą dėl savo teisių. Kairio rezoliucija statoma [teikiama] balsuoti. Kyla didelis triukšmas ir tenka paskelbti pertrauką.

Matydami, kad suvažiavime neturi vadovaujamos įtakos, socialdemokratai pertraukos metu sumano triuką trukdyti tolimesnę posėdžių eigą. Jie paskelbia, kad suvažiavimas atvykę Vilniaus krašto sodiečių ir darbininku, nemokančiu lietuvių kalbos. Dėl to esąs reikalas arba oratoriams kalbėti lenkiškai, arba visas kalbas versti į lenkų kalbą. Ar tikrai tokių sodiečių ir darbininkų buvo atvykusių, pasakyti sunku. Bent tuomet Seime niekas nepasakė, iš kurio, būtent, krašto tie lietuviškai nemokantieji atsirado. Kažkam paprašius parodyti tuos svečius, socialdemokratai vėl pakėlė didžiausią skandalą. Karštesnieji triukšmadariai iš salės sušoko net į estradą, grūmodami kumštimis prezidiumui. Po ilgų barnių triukšmadariams teko nuo estrados pasitraukti. Suvažiavimas griežtai pareikalavo,

kad niekas nedrįstų lipti estradon, kol nebus prezidentimo pašauktas. Net sekretoriams teko su savo staleliais nusileisti nuo estrados į šalę.

Kiek buvo reikalo ir prasmės triukšmauti dėl tos lenkų kalbos, vaizdžiai parodo vienas mažmožis. Donatas Malinauskas, kurs ėjo Seime tvarkdario pareigas, pastebėjo, kad galerijoje ypatingai [ypač] didelį riksmą kelia vienas lenkiškai kalbąs vyras. Jis priėjo tą žmogų sudrausti, bet rėksnys tiek akiplėšiškai elgėsi, kad Malinauskas pareikalavo parodyti bilietą, kad sužinotų jo pavardę. Pasirodė, kad triukšmautojas bilieto neturi. Jis buvo apibartas, ir išprašytas iš suvažiavimo. Sekančią [Kitą] dieną Malinauskas gavo iš socialdemokratų oficialų laišką su numeriu ir štampu: „Rossijskaja socialdemokratičeskaja rabočaja partija“. Tame laiške buvo griežtai įsakoma Malinauskui tokią tai dieną ir valandą stoti į revoliucinį socialdemokratų teismą kaltinamuoju, kam jis įžeidė Socialdemokratų partijos deleguotą į lietuvių suvažiavimą darbininką Bortkevičių. Jeigu paskirtuoju laiku Malinauskas teisman neatvyktų, tai skelbė tas raštas – reikštų, kad jis pats prisipažįsta kaltas ir neprotuodamas prisiima mirties sprendimą.

Malinauskas yra ne labai [nelabai] baugus žmogus. Socialdemokratų teisman jis tyčiomis nuvyko ne tą dieną, kuriai buvo ragintas, bet daug vėliau. Nuvykęs jis pareikalavo, kad patys teisėjai pasiaiškintų, kuo remdamiesi jie tokius gąsdinimus siuntinėja ramiems piliečiams. Čia paaiškėjo, kad Bortkevičius puikiausiai mokėjo lietuvių kalbą, o į suvažiavimą buvo nuvykęs saivališkai, niekieno nesiunčiamas. Socialdemokratiškieji teisėjai atsiprašė Malinauską ir tuo visas incidentas pasibaigė.

Galima manyti, kad ir kiti reikalavusieji lenkų kalbos buvo toki patys paukščiai, kaip tas Bortkevičius.

Apie 7 val. vakare skandalas dėl lenkų kalbos pasibaigė. Advokatas Samajauckas iš Kauno pareikalavo svarstyti Lietuvos autonomijos klausimą ir pasiūlė, kad būtų leidžiama kalbėti tik dviem oratoriam nuo kiekvienos partijos ir nuo nepartinių, o kalbos kad netruktų daugiau kaip dešimtį minučių. Pasiūlymas buvo daugumos priimtas. Rimčiausią kalbą dėl autonomijos pasakė Andrius Bulota. Be kita ko,

jis priminė suvažiavimui, kad, žinoma, autonomija yra tik pereinamasis etapas prie visiškos nepriklausomybės, bet įspėjo nutarimuose nepriklausomybės neminėti, kadangi už tai grėstų didelės baudmės visiems dalyviams, čia jis suminėjo net tuos baudžiamuosius straipsnius, kurie galėtų būti taikomi. Socialdemokratas, dabar gana stambus dvarininkas, Sirutavičius įrodinėjo, kad autonomiškoje Lietuvoje reikalinga suteikti lygias teises visiems jos gyventojams. A. Smetona ir kun. Aleksandravičius įrodinėjo, kad autonomijos reikalautume etnografinėse ribose.

Smetonos ir kun. Aleksandravičiaus mintis dar pakartojo kun. Būčys, ir visi debatai dėl autonomijos reikalingumo buvo baigti. Tiesa, tame pačiame posėdyje kalbėjo dar keli oratoriai, bet jau visi kitomis temomis. Višinskis norėjo papasakoti apie neseniai buvusį Maskvoje Rusijos miestiečių ir žemiečių suvažiavimą, bet neatsirado norinčių klausyti. Išgirdęs keletą replikų, kad tas visai neįdomu, Višinskis baigė kalbą, kviesdamas suvažiavimą prie vienybės ir susiklausymo.

M. Sleževičius perskaitė Odesos lietuvių ir latvių bendro mitingo nutarimus, kuriuose abi tautos buvo raginamos eiti išvien ir abiem kraštam reikalauti vienos autonomijos su Seimu Vilniuje. Jesaitis perskaitė Seimo dalyvių suvalkiečių atskirą nutarimą, protestuojantį prieš pasikėsinimus Suvalkų guberniją įterpti į projektuojamą lenkų autonomiją ir reikalaujantį priskirti Suvalkiją prie autonomiškosios Lietuvos. Pagaliau vienas darbininkas prabilo lenkiškai. Jis visai teisingai pasakė, kad kalba neturėtų skaldyti Lietuvos gyventojus. Suvažiavimas visai ramiai išklausė ir gausingais plojimais palydėjo to darbininko kalbą, bet kai jo žodžius pasišovė išversti į lietuvių kalbą socialdemokratas Sirutavičius, vėl kilo didelis triukšmas. Socialdemokratams buvo jau perdaug suvažiavimui įgrisę. Tvarakai suirus, teko padaryti pertrauką. Posėdis atsinaujino 9 val. vakaro. Čia Kairys pranešė, kad tą dieną Vilniuje buvęs suimtas vienas darbininkas, Socialdemokratų partijos narys, ir kvietė suvažiavimą dėl to arešto pakelti protestą. Dauguma balsų Kairio pasiūlymas buvo priimtas. Paskui prasidėjo kalbos dėl priemonių,

kuriomis galima iškovoti autonomiją. Socialdemokratų siūlė ginkluotos kovos taktiką. Kunigai ragino siekti autonomijos ramiu kultūros darbu. Smetona įrodinėjo, kad ir ginkluota kova, ir ramus kultūros darbas yra priimtini ir vartotini. Višinskis ragino svetur apsigyvenusius inteligentus grįžti į Lietuvą. Posėdžio pabaigoje E. Galvanauskas pasakė karštą kalbą, kurioje pažymėjo Demokratų partijos ištižimą ir bendrą visų partinių žmonių paskendimą smulkiose rietenose, kas visai nederėjo revoliuciniam laikotarpiui. Pabrėždamas, kad Lietuvos gyvenimas nužengė daug toliau už partijų programas, jis perskaitė Čipėnų valsčiaus nutarimą, kur politiškieji Lietuvos siekimai tikrai buvo plačiai apimti ir racionaliai rišami [sprendžiami]. Pakalbėjo dar vienas žydas gražia lietuvių kalba, ragindamas visus Lietuvos vaikus prie vienybės ir sutartinio darbo bendros tėvynės labui. Dvyliktos valandos pradžioje pasibaigė antrasis ir pats svarbiausias Didžiojo Seimo posėdis, apsvarstęs Lietuvos autonomijos klausimą.

Įsidėmėtina, kad šitas kardinaliausias darbotvarkės punktas, kaip matome, buvo greitai ir be jokių esminių ginčų išspręstas.

Sakoma, kad istoriškoji Didžiojo Seimo reikšmė glūdi toje jo nutarimų dalyje, kuri iškėlė Lietuvos autonomijos reikalavimą ir tuo būdu pastatė vyriausią mūsų politikos gairę, rodžiusią kelią į šalies nepriklausomybę. Šitą teigimą galėtume laikyti teisingu tik padarę gana stambių rezervų.

Autonomijos reikalavimas 1905 m. rudenį buvo jau labai populiarus ir visiems Seimo dalyviams gerai žinomas. Jis turėjo ilgą ir įdomią istoriją, kurios ryškesnius momentus pravartu būtų prisiminti.

Lietuvos socialdemokratų partija pačioje gyvavimo pradžioje savo programon turėjo įsirašiusi mūsų krašto nepriklausomybės reikalavimą. Kiek vėliau varpininkai, besiformuodami į Lietuvos partiją ir formuluodami savo programos metmenis, gana ilgai ginčijosi, ar reikauti Lietuvai visiškos nepriklausomybės, ar tikrai autonomijos. Šitie ginčai atsispindėdavo „Varpe“ ir kituose užsieniniuose mūsų laikraščiuose dar spaudos draudimo metu. Kas tuos laikraščius skaitė, tiems

ši problema nebuvo svetima. Bet štai 1904 metais mums sugražinama spauda. Pasijuntame laisvesni. Prasideda revoliucija Rusijoje ir gimsta viltis realizuoti tuos reikalavimus, kurie seniau teturėjo vien teoretiškos [teorinės] reikšmės ir net patiems tų reikalavimų skelbėjams atrodė tolima ir vargu besiekiama svajonė. Mūsų politiškosios partijos – socialdemokratai ir demokratai – atsiduria labai keblioje būklėje. Revoliucinės rusų partijos, kuriomis vienomis mes tegalėjome pasikliauti, tiek tepripažindavo mūsų programų reikalavimus, kiek jie raidė į raidę atitikdavo pačių rusų programas. Tuos reikalavimus, kur reiškėsi skirtingi lietuvių tautos siekimai ir buvo jaučiamas separatizmo kvapas, Rusijos revoliucininkai skaitė reakcingais, ardančiais revoliucijos frontą ir žalingais rusų valstybei. Noroms nenoroms Lietuvos autonomijos reikalavimą tekdavo nutylėti ir svetimųjų tarpe [tarp svetimųjų] jo neskelbti. Tuo tarpu lietuvių visuomenėje tik šitais nepriklausomybės ar autonomijos obalsiais [šūkais] tegalima buvo operuoti ir įsigyti populiarumą. Būklė dar daugiau pasunkėjo, kai kovos arenon išėjo Lenkija, drąsiai reikalaudama autonomijos ir reikšdama tendencijų tos autonomijos glėbin pasiimti ir Lietuvą. Lenkų politikai, kur tik galėdami, patys trukdė mūsų išsiliuosavimo [išsilaisvinimo] žygius ir nieko nesidrovėdami siundė prieš mus tiek caro valdžią ir jos šalininkus, tiek rusų revoliucininkus.

Čia gali kilti klausimas, dėl ko mes, lietuviai, tais laikais nepasirinkome tokio paties drąsaus kelio, koku įėjo Lenkija. Gal trūko mums išminties, ar energijos.

Deja, pasirenkant politiškojo elgesio liniją kartais būva nenugalimų kliūčių.

Lenkai savo autonomijos reikalavimą ir kitus tautiškus siekimus sugebėjo pakišti patiems rusams. Iš šalies žiūrint, atrodė, kad ne lenkai tuos reikalavimus stato [kelia], o pažangioji, revoliucinė Rusija stengiasi priversti caro valdžią atitaisyti tas skriaudas, kurias ji buvo padariusi rusų tautai. Šitoks gana nuostabus rolių [vaidmenų] pasikeitimas įvyko labai paprastu būdu.

Kai tik 1904 metais pradėjo Rusijoje reikštis pirmieji revoliucijos ženklai, gana populiariame pažangiosios krypties rusų dienraštyje „Rus“, – pradžioje rečiau, o paskui vis dažniau ir dažniau pradėjo pasirodyti lenkams palankūs rašiniai. Jie būdavo dedami dienraštin visuomet toje pačioje vietoje ir turėjo trafaretinę antraštę: „*Polskij Vopros*“. Čia sumaniai ir talentingai buvo keliamos viešumon lenkams padarytos ir tebedaromos skriaudos, apeliuojama į rusų visuomenės sąžinę ir raginama daryti atgailą. Rašinių autoriai būdavo žymimi įvairiais inicialais, labai retai slapyvardėmis, ir sunku buvo išvelgti, kad tie straipsniai pačių lenkų parašyti. Atrodydavo, kad juos rašo rusai, kurių sąžinę paveikė regėti lenkų tautos kentėjimai. Tuos rašinius dažnai pakartodavo ir kiti pažangieji rusų dienraščiai. Lenkų patiektais argumentais dažnai operuodavo visa kairioji rusų spauda, įrodinėdama nepakenčiamą caro valdžios barbariškumą. Gana ilgą laiką taip paagitavus, lenkų klausimas nejučiomis pasidarė pačių rusų atsinaujinimo ir dorovinio prisikėlimo klausimu. Jų reikalavimus įrašė į savo vėliavas visos revoliucinės rusų partijos.

Supratome ir mes tokios agitacijos svarbumą bei reikšmę. Buvo mėginta ir mūsų vargus tuo pačiu būdu kelti viešumon. Minėtasis dienraštis „Rus“ įdėjo ir mūsiškių autorių kelis rašinius su tokia pat aliarmuojančia antrašte: „Litovskij Vopros“ (Lietuvių klausimas). To paties pobūdžio porą rašinių dar buvo įdėjęs kunigaikščio Uchtomskio leidžiamas dienraštis „Peterburgskija Viedomosti“. Tačiau šitie keli rašiniai jokios žymesnės reikšmės neturėjo, o daugiau nei minėtieji, nei kiti rusų dienraščiai tokių straipsnių jau nebetalpino [nebespausdino]. Atrodydavo stačiai nesuprantama, dėl ko rusai, kurie taip karštai gynė lenkus, nenorėdavo užtarti mus, daug skaudžiau kankinamus ir varginamus. Tas paskatino Petrą Vileišį nuvažiuoti Peterburgan ir pamėginti užmegzti ryšius su rusų spauda. Kunigaikštis Uchtomskis, senas Petro Vileišio pažįstamas, atsikalbinėjo dėti rašinių, liečiančių [susijusių su] tolimą provinciją, kadangi jo dienraštis esąs vien sostinės gyventojų teskaitomas. Kiek nuoširdūs buvo tie atsikalbinėjimai, sunku yra atspė-

ti. Suvorinas, leidusis ir redagavusis „Rus“, atvirai pasakė, kad jis mielai noru atskleistų savo dienraščio skiltis lietuvių reikalams, jeigu už tai būtų užmokama. Lenkai jam sumokėję 100.000 rublių. Iš lietuvių, kaip silpnų ir neturtingų, jis pareikalavo tik 50.000. Tokią sumą sumesti lietuvių šviesuomenė anais laikais jokių būdu nebūtų įstengusi.

Neturėdami jokios paramos rusų visuomenėje, negalėjome būti nė toki drąsūs, kaip lenkai. Mūsų šiekėms partijoms norom nenoroms teko nepriklausomybės, ar net autonomijos, siekimus slėpti, kad neužsitrauktų revoliucinės Rusijos nemalonę. Savųjų tarpe [Tarp savųjų] buvo visai kas kita. Čia atvirai buvo apie autonomijos reikalingumą visų kalbama. Kartkartėmis apie tai būdavo pasakoma ir lenkams.

Atsimenu 1905 metais, anksti pavasarį atkeliavo į Vilnių žinomas lenkų rašytojas Andrius Nemojevskis. Jis buvo pasiėmęs misiją atgavinti Liublino unijos tradicijas, prikalbindamas lietuvius reikalauti, kad ir Lietuva būtų įterpta į projektuojamą autonominę Lenkiją. Porą savaičių Nemojevskis viešėjo Vilniuje. Atsirado tokių ponučių, kurios savo salonuose mielai noru leisdavo Nemojevskiui daryti slaptus „lenkų ir lietuvių visuomenės“ susirinkimus tam reikalui svarstyti. Į tuos susirinkimus, žinoma, sueidavo Vilniaus lenkų visuomenės veikėjai – gydytojai, advokatai, inžinieriai ir kiti vadinamieji „obivateliai“. Pasi-kviesdavo ir vieną antrą lietuvi. Tie susirinkimai kaskart vis dažniau buvo daromi ir vis didesnis šviesuomenės skaičius būdavo kviečiamas.

Vieną gražią dieną į tokį susirinkimą, rodosi, gydytojos Burbaitės bute, nuėjome ne visai mažas lietuvių būrelis. Nemojevskis trumpai papasakojo, kas ankstybesniuose posėdžiuose buvo svarstyta, bei kokių rezultatų atsiekta ir pasiūlė pasikeisti nuomonėmis dėl tolimesnių derybų. Jam nutilus, atsistoję inžinierius Kairys ir lenkiškai pasakė labai ryškiai ir įtikinančią kalbą, kad mūsų laikais gavinti persenusias ir nusigyvenusias bajorų tradicijas yra nesąmonė. Jis visai nuoširdžiai patarė Nemojevskiui tą nedėkingą misiją mesti ir dangintis iš Vilniaus, kadangi lietuviai yra pasiryžę išsikovoti savo kraštui skirtingą nuo Lenkijos autonomiją ir šitą užsimojimą tikisi įgyvendinti Lietuvos žmo-

nių jėgomis. Kairio kalba buvo palydėta tokiais trenksmingais aplo-dishmentais, kad nieko daugiau nebeliko, kaip paskubomis išsiskirstyti, kol policija neatkreipė akies į panelės Burbaitės saloną ir neatėjo slapto posėdžio dalyvių suimti. Kairiui plojo ne vieni lietuviai, bet ir žymi dalis lenkiškai kalbančiųjų.

Nemojevskis, matyti, suprato, kad jo pastangos yra bergždžios ir, porai dienų prasliskus, tikrai išvažiavo. Sugrįžęs Varšuvon, jis paleido gandas, esą Vilniaus vyskupijos kapitula, nepakęsdama jo, kaipo aršaus laisvamano, įskundusi jį policijai, o pastaroji išgyvendinusi iš Gedi-mino sostinės. Jeigu ne kunigai, tai, girdi, jisai uniją būtų atgaivinęs...

Pasikalbėjimai dėl autonomijos 1904 m. pabaigoje ir 1905 m. pra-džioje jau buvo kasdieninė tema šviesuomenės tarpe [tarp šviesuome-nės]. Buvo gyvas reikalas tą idėją paskleisti visoje tautoje. Lengviausia tas būtų galėta atsiekti, pajudinus autonomijos klausimą „Vilniaus Ži-niose“. Deja, cenzūra buvo tokia budri, kad tuo klausimu nepraleisdavo nė vieno žodžio. Kas kelinta diena būdavo daromi mėginimai prabil-ti apie autonomiją, bet visus tuos mėginimus cenzūra negailestingai išbraukdavo. Tiktai 1905 m. liepos mėnesio pabaigoje tepavyko vieno gana ilgoko rašinio gale prašmugeliuoti [„prastumti“] porą šitokių sa-kinių: „Mūsų kraštui reikia kuo plačiausios savivaldos su savo vietiniu Seimu, renkamu lygiu, tiesiu ir slaptu balsavimu. Tas vietinis Seimas turės aprūpinti visus mūsų ir kitų Lietuvoje gyvenančių tautų reikalus“. Menkas ir miglotas buvo šitas autonomijos klausimo pajudėjimas, bet jį pastebėjo visa skaitančioji Lietuva. Redakcija gavo ta proga daugybę sveikinimų iš įvairių Lietuvos kampelių ir nuo šviesuomenės, ir nuo sodiečių. Savotiškai pasveikino ir Vilniaus generalgubernatorius. Lie-pos 22 d., kai tik tos kelios eilutės išėjo iš spaudos, anksti rytą jis pa-reikalavo, kad atvyktų redaktorius Petras Vileišis. Šis nusiskubino „Vil-niaus Žinių“ numerio dar neskaitęs. Generalgubernatorius jau turėjo rankose tos dienos numerį ir visai tikslų tų nelaimingų dviejų sakinių vertimą į rusų kalbą. Jis šiurkščiai priėmė mūsų dienraščio šefą ir pa-sakė, kad tokių šposų [juokų] pakęsti negalįs. „Vilniaus Žinios“ būsian-

čios uždarytos, o cenzorius pasodintas į kalėjimą, jeigu iki sekančiam [kitam] rytui nebūsiąs patiektas įtikinantis pasiaiškinimas, koku būdu tie žodžiai galėjo prasmukti. Dienraščio likimas pakibo ant plauko. Reikėjo gelbėti. Tokiais atvejais Petras Vileišis nieko nesigailėdavo, dienraščio administratoriui a. a. Gabrieliui Landsbergiui-Žemkalniui, turėjusiam didelį patyrimą biurokratus glostyti, jis įteikė stambią pinigų sumą, prašydamas neatidėliojant imtis darbo. Į tą darbą įkinkė ir mane, tų sakinių autorių. Valdininkų akyse aš turėjau vaidinti vyriausiojo kaltininko vaidmenį ir teisintis savo jaunatve ir pasikarščiaivimu. Darbo valandomis mudu su Landsbergiu aplakstėm visus cenzūros komiteto narius ir atitinkamus generalgubernatoriaus raštinės valdininkus, o nuo 3 val. dieną prašmatniausiame Šumano restorane jau sėdėjo linksma kompanija. Ji iki pusiaunakčio šampanu laistė prasidėjusį gaisrą. Reikalingiems dar geresnio patepimo nejučiomis buvo įleista į kišenes po 100 rublių. Sekančią [kitą] dieną 8 val. rytą kanceliarijos viršininkas jau patiekė generalgubernatoriui paaiškinimą, kurs buvo pripažintas patenkinamu.

Kelioms dienoms praslinkus, J. Gabrys buvo parašęs gana rimtą straipsnį autonomijos klausimu. Norėjome tų pačių vaistų pagalba [pasiitelkdami tuos pačius vaistus] jį įdėti į „Vilniaus Žinias“, bet nepavyko. Vaišinamieji valdininkai atvirai sakėsi, kad joku būdu negalį rizikuoti dar kartą šitaip suerzinti generalgubernatorių. Nuo to laiko iki cenzūros panaikinimo, įvykusio spalį pabaigoje, vėl nė vieno žodžio apie autonomiją atspausdinti negalėjome. Bet buvo kitų priemonių tą idėją skleisti ir tos priemonės buvo plačiai naudojamos.

Vasario pabaigoje caras buvo paskelbęs manifestą, leidusį atskiriems valstybėms gyventojams ir jų grupėms siuntinėti vyriausybei peticijas, kur galėjo būti dėstomi žmonių pageidavimai. Tokias peticijas ėmė siuntinėti įvairios lietuvių organizacijos, buvusios Rygoje, Odesoje, Peterburge ir kituose miestuose. Kelios tokios peticijos, nors cenzūros smarkiai išbraukytos, pavyko išspausdinti „Vilniaus Žiniuose“. Bematant sujudo ir Lietuvos sodiečiai tokias peticijas siuntinėti.

Demokratai ir socialdemokratai tą peticijų siuntinėjimą labai peikdavo. Jie sakydavo, kad tai tuščias darbas ir toki caro malonių prašinėjimais tik gėdą daro lietuvių tautai. „Vilniaus Žinių“ redakcija, daugelis kunigų ir kitų inteligentų kitaip į tą dalyką žiūrėjo. Nors buvo visiems suprantama, kad į tas peticijas valdžia neatsižvelgs, bet pats peticijų rašymas ir po jomis dedamų parašų rankiojimas buvo puikiausia proga legaliu būdu skleisti žmonėse tokias mintis, kokias tais laikais kitomis aplinkybėmis net ištarti buvo pavojinga. „Vilniaus Žinių“ redakcijoje buvo pagaminti keli tokių peticijų šablonai. Kiekviename, tarp kitų pagedavimų, buvo įrašytas ir Lietuvos autonomijos reikalavimas. Pavasariui išaušus, tie peticijų šablonai per apsilankančius redakcijoje mokytojus, kunigus, šiaip inteligentus ir sodiečius buvo plačiai paskleisti ir netrukus iš visų Lietuvos kampų pradėjo plaukti į Peterburgą peticijos su autonomijos reikalavimais. Ryškiausią peticiją pasiuntė suvalkiečiai, rodosi, birželio mėn. Buvo sakoma, kad tą peticiją parašęs ūkininkas Rimša, skulptoriaus Petro Rimšos brolis. Iš Pilviškių apylinkės ta peticija ėjo iš valsčiaus į valsčius, iš apskrities į apskritį, kol nebuvo surinkta keliolika tūkstančių parašų. Peticija buvo adresuota pačiam carui. Joje buvo sakoma, kad lietuvių tauta atsisako caro valdžios klausyti, yra pasiryžusi atgaivinti savo valstybę demokratiškos respublikos pavidalu ir nutraukti visokius ryšius su caru ir Rusija. Šitą peticiją pasiuntus, Suvalkijoje prasidėjo tardymai, buvo ieškomi jos autoriai ir parašų rankiotojai, bet susekti nieko nepavyko. Spalių mėnesio įvykiai ir jų dėka paskelbtoji amnestija šitą bylą numarino.

Kita priemonė autonomijos idėjai skleisti buvo 1905 metų mitingai, kurie prasidėjo vasaros metu ir būdavo daromi šventadieniais tai viename, tai kitame miestelyje. Mitingus suruošdavo ir jiems kalbėtojų parūpindavo daugiausia socialdemokratai. Rudeniop į tą darbą smarkiai įsitraukė ir jaunieji demokratai, sodiečių sąjungos, organizatoriai. Mitinguose kalbėtojai gyvu žodžiu aiškino ne vien autonomijos reikalingumą, bet ir priemones, kuriomis galima autonomiją išgauti.

Tokiu būdu, Seimui besirenkant, autonomijos idėja buvo jau tvir-

tai prigijusi. Daugely vietų buvo pradėta jau ir smarki aktinga [aktyvi] kova dėl autonomijos, kuri ypatingai [ypač] reiškėsi ten, kur darbavosi E. Galvanauskas ir kiti jo draugai. Čipėnų valsčiaus nutarimas, skaitytas Didžiajame Seime, prikišamai [akivaizdžiai] parodo, kaip toli buvo nužengęs šiuo atžvilgiu Lietuvos sodžius.

Didysis Seimas nieko naujo mūsų tautai dėl autonomijos pasakyti negalėjo ir nepasakė. Istoriškoji jo nutarimų reikšmė glūdi kitoje plotmėje. Nors ir netobulai rinktų, bet vis tik tautos atstovų vienu balsu pareikštas pritarimas suteikė autonomijos reikalavimui daugiau svarumo svetimųjų akyse, o saviškius, tarytum, įpareigojo šitą reikalavimą visur ir visuomet atsiminti ir skaityti jį kiekvieno politiškojo žygio vyriausiuoju siekimu. Toksai įpareigojimas anais laikais buvo labai reikalingas daugeliui asmenų, mėgusių vaidinti tautos vadų rolę [vaidmenį]. Pavyzdžiui, čia galėčiau priminti vieną Povilo Višinskio žygį, apie kurį paprastai nemėgstama kalbėti.

Kai sumanymas šaukti Didįjį Seimą sutiko griežtą socialdemokratų ir demokratų pasipriešinimą, buvo kilę rimtų abejojimų, ar bepavyks jį sušaukti. Daktaras Basanavičius, norėdamas tuo rimtu momentu ryškiai užakcentuoti vyriausiąjį mūsų tautos politiškąjį siekimą, sumanė pasiūsti valdžiai rimtai motyvuotą autonomijos reikalavimą. Buvo parašytas platus memorandumas, bet kai reikėjo po juo surinkti parašų, tai abiejų partijų žmonės atsisakė pasirašyti. Toksai elgesys buvo aiškinamas taktikos sumetimais. Girdi, mes nieko nesitikime geruoju iš caro valdžios gauti ir dėl to po tokiais memorandumais nesirašome. Lapkričio 4 d. kalbamasis memorandumas buvo pasiūstas Peterburgan su Basanavičiaus, Donato Malinausko, kun. J. Ambrozevičiaus ir M. Dovoinos-Silvestravičiaus parašais. Višinskis ir kai kurie kiti demokratai dalyvavo to memorandumo redagavime. Jis gerai žinojo, kas yra memorandumo autoriai ir kieno parašai po juo padėti. Kad partijų žmonės po memorandumu nesutiko dėti savo parašų, visi vilniečiai lietuviai skaitė [laikė] normaliu ir visai suprantamu reiškiniu ir niekam neatėjo į

galvą įžvelgti kokį nors nenuoširdumą tuose argumentuose, kuriais buvo toksai elgesys aiškinamas.

Neilgai trukus Maskvoje buvo šaukiamas pažangiosios rusų buržuazijos suvažiavimas. Toks suvažiavimas buvo jau ne pirmas. Juos kviesdavo būsimosios konstitucionalistų demokratų partijos organizatoriai. Šį kartą suvažiavimas buvo šaukiamas tikslu galutinai nustatyti partijos programą ir taktiką. Buvo žinoma, kad suvažiavimas svarstys Lenkijos ir kitų pavergtųjų tautų autonomijos klausimą. Kadangi buvo galima tikėtis, kad organizuojamoji partija netrukus atsistos prie valdžios vairo, tai, žinoma, Lietuvos autonomijos įrašymas į jos programą atrodė labai svarbus reikalas. Į kalbamąjį suvažiavimą lenkai pasiuntė gambiausius savo politikus. Reikėjo ir lietuviams ką nors siųsti, kad suvažiavime gintų Lietuvos autonomijos reikalą. Važiuoti pasišovė Višinskis.

Vilniaus lietuviai, susirinkę šv. Mikalojaus bažnytelės salėje, sumetė tai kelionei kelias dešimtis litų ir išleido Višinskį Maskvon tėvynės reikalų ginti. Suvažiavimas buvo labai gausingas. Keli tūkstančiai žymesniųjų Rusijos mokslininkų ir visuomenės veikėjų posėdžiavo apie porą savaitių. Tenai pasireiškė dvi srovės: vieni skaitė [manė], kad Rusija turi būti pertvarkyta federacijos pagrindais, kiti buvo griežti centralistai, nepripažįstą jokios autonomijos. Ginčas, žinoma, ėjo daugiausia apie tai, ar duoti autonomiją lenkams, ar neduoti. Apie Lietuvą Višinskis tenai nė žodelio neprabilo. Valdžia, norėdama suskaldyti pažangiosios buržuazijos frontą, rėmė centralistus. Kad sustiprintų jų argumentus, iškeltus prieš Lenkijos autonomiją, vyriausybė ėmė ir paskelbė spaudoje Basanavičiaus memorandumą. Centralistų rankose tas lietuvių memorandumas buvo įrodymas, kad jau vienos tik kalbos apie Lenkijos autonomiją sužadina ir kitų tautų apetitus. Štai, girdi, jau ir lietuviai reikalauja autonomijos. Netrukus pareikalautų kalmukai, samojedai ir kiti toki. Rusija tuomet subyrės į dulkeles.

Kai posėdžių salėje ėjo tokios kalbos, suvažiavimo kuluaruose Višinskis buvo paprašytas suteikti paaiškinimų, kaip iš tikrųjų yra su tuo valdžios paskelbtuoju lietuvių reikalavimu. Jis pasakė, kad tokių reikalavimų lietuviai nestato [nekelia], o kalbamasis memorandumas

esąs kažkokių niekam Lietuvoje nežinomų, tamsių gaivalų provokacija. Tuos Višinskio žodžius tuojau paskelbė Maskvos dienraščiai. Jeigu tatai būtų buvusi netiesa, jis, be abejo, būtų pasistengęs anksčiau ar vėliau tą jam primetamą pareiškimą atšaukti. Višinskis to nepadarė.

Toki dalykai galėjo atsitikti ir lengvai praeiti tik prieš Didįjį Seimą. Po Seimo šitaip pasielgti niekas nebūtų įsidrąsinęs, nerizikuodamas įsigyti tautos išdaviko vardą.

Kiek Lietuvos autonomijos klausimas buvo galutinai pribrendęs ir visiems Seimo dalyviams aiškus, tiek miglotas ir beveik visai ne vietoje buvo žemės klausimas, kurio svarstymu turėjo prasidėti antroji Seimo diena. Negalima sakyti, kad tas klausimas anų laikų sąlygomis būtų buvęs neaktualus. Atvirkščiai, nenormalūs ir mūsų tautos interesus neatitinką žemės santykiai jau ir tada buvo labai skaudi žaizda. Bežemių ir mažžemių sodiečių turėjome labai daug. Jų skaičius įvairiose Lietuvos vietose svyravo tarp 20 ir 40 proc. visų gyventojų. Tas sodžiaus proletariatas labai vargingai gyveno, neturėdamas pastovių uždarbių savo krašte. Dėl šitos priežasties beveik visas mūsų tautos priauglis, negalėdamas pramisti Lietuvoje, turėdavo emigruoti į Ameriką ir Rusijos pramonės centrus ir tenai tirpti kitų tautų jūroje. Deja, tais laikais žemės klausimas buvo dar visai nepajudintas dirvonas. Savo literatūroje ne tik ką neturėjome nė mažiausios studijos žemės klausimu, bet nė periodinėje spaudoje tas klausimas dar beveik nebuvo gvildenamas.

Žemės klausimo įrašymas į Didžiojo Seimo darbotvarkę buvo tik nevykęs mėginimas pačiupti skaudamąją vietą. Tą mėginimą daryti pagundė ne tiek Lietuvos gyvenimo reiškiniai, kiek iš Rusijos gilumos ėjusių revoliucinių šūkių įtaka, kurios sunku buvo išvengti. Lietuvos šviesuomenė tais laikais mito bemaž išimtinai tuo dvasios penu, kurį patiekdavo kairioji rusų spauda, o toje spaudoje žemės klausimas buvo dominuojąs. „Zemlia i volia“ – buvo vyraujantis rusų revoliucijos šūkis. Priimdami laisvės reikalavimą, mes negalėjome nesusižavėti ir žemės reikalavimu, bet čia tuojau atsistodavo prieš akis visai skirtingi Rusijos ir Lietuvos ekonominio gyvenimo reiškiniai bei visai skirtinga

žmonių nuotaika. Jeigu Rusijoje, kur žmonės nuo amžių nepažinojo žemės nuosavybės ir gyveno pusiau komunistiškomis bendruomenėmis, buvo galima kalbėti apie žemės nacionalizaciją, arba socializaciją, tai Lietuvoje šitie rusų receptai visai negalėjo būti taikomi ir niekas nedrįso tų receptų piršti mūsų kraštui. Kitokių receptų neturėjome.

Pajudinus tą visai neparuoštą ir psichologiškai imant per ankstyvą klausimą, Didysis Seimas prikišamai [įtikinamai] parodė stambaus kolektyvo minties silpnybę. Neatsirado nė vieno žmogaus, kurs būtų sugebėjęs tuo klausimu ištarti visiems suprantamą žodį ir padaryti Seimui tokį priimtina pasiūlymą. Tiesa, atsirado apie 30 kalbėtojų, kurie 7 valandas vargino Seimą, bet visos jų kalbos tuščiai praskambėjo. Ūkininkai reiškė nepasitenkinimo servitutais, bendromis ganyklomis, miškų brangumu. Vienas antras inteligentas mėgino dėstyti jam patinkamų Rusijos partijų doktrinas, bet jos nerado Seime jokio pritarimo. Pažymėtina, kad ryškiausią ir nuosekliausią kalbą pasakė dvarininkas Narutavičius iš Alsėdžių parapijos, Brevikių dvaro savininkas, siūlydamas Lietuvai rusišką žemės nacionalizaciją. Jo nuomone, privati žemės nuosavybė turinti būti panaikinta ir atiduota visai tautai, kuri jau susiras būdą, kaip toliau elgtis. Vienas kunigas siūlė visas žemes padalinti privačion nuosavybėn visiems kaimų gyventojams, duodant kiekvienai šeimai tokį gabalą, kokį ji be samdininkų gali apdirbti. Kunigas Aleksandravičius ragino sodiečius dėtis į tam tikras organizacijas, kurios supirkinėtų dvarų žemes ir dalintų savo nariams. Mėgino dar Sirutavičius išdėstyti Rusijos socialdemokratų, na, žinoma, ir mūsiškių, pažiūras į žemės klausimą, bet savo kalbą jis taip ilgai užtęsė, kad nusibodo klausytojams, kurie ir privertė jį nutilti. Tuo ir baigėsi žemės klausimo svarstymas.

Buvo paskelbta 3 valandoms pertrauka. Paskutinis posėdis prasi-dėjo 6 val. vakaro. Jam liko apsvarstyti mokyklų reikalus ir priimti rezoliucijas. Tame posėdyje partijų žmonės, išskyrus tuos, kurie sėdėjo prezidiume, beveik nedalyvavo ir opiuoju mokyklų klausimu nė viena partija savo nuomonės nepareiškė. Tiesą pasakius, partijoms čia nė

nebuvo kas kalbėti. Mokyklų klausimas buvo tiek pribrendęs ir tiek aiškus, kad čia niekas negalėjo ką nors naują pasakyti. Šitas klausimas be paliovos buvo gvildenamas „Vilniaus Žiniose“ nuo pačios jų pasirodymo pradžios ir visa tauta jau buvo išjudinta kovoti dėl mokyklų sulietuvinimo. Rusiškoji mokykla jau seniai buvo pasmerkta, o savąją buvome dar tik pradėję kurti. Tą darbą atsidėjusi dirbo Lietuvių mokytojų sąjunga, visų partijų ir srovių vieningai paremiama.

Kiek ilgesnę kalbą mokyklų klausimu pasakė Vincas Palukaitis, nupasakodamas liūdną Lietuvos švietimo istoriją. Kunigas Aleksandravičius, kalbėdamas tuo pačiu klausimu, prisiminė aušrininkų nuopelnus mūsų tautos švietimui ir jos gyvybės gelbėjimui. Čia Seimas pakėlė didžiausias ovacijas aušrininkui daktarui Basanavičiui.

Kaip kuriozą tenka prisiminti vienos Vilniaus moterėlės kalbą mokyklų klausimu. Matydama, kad partijų žmonės iš Seimo jau išvaikščiojo, ji ryžosi išreikšti demokratų centre tais laikais vyravusią nuotaiką ir nieko geresnio nesugalvoja kaip pasiūlyti Seimui, kad įsteigtų pensionatą sodiečių mergaitėms, kur jos galėtų mokslintis ir būti auklėjamos, kad paskui tiktų į poras Lietuvos inteligentams. Tą pasiūlymą padarė kažkokia Šveikauskienė, senos bajorų labdarių dvasios persiunkusi moterėlė, didelė Povilo Višinskio adoratorė [gerbėja].

Šveikauskienės naivi kalba buvo palydėta šypsėmis. Tuomet daktaras Domaševičius, gelbėdamas bajoriškai-demokratiškos Seimo dalies garbę, mėgino paliesti principinę mokyklų klausimo pusę. Čia jis, kaip socialdemokratas, žinoma, neišvengė išsišokimų prieš kunigiją, bažnyčią ir tikybą. Kun. prof. Būčys užprotestavo, reikalaudamas neužgaulioti tikinčiųjų jausmų. Seimo dauguma trenksmingai pritarė kun. Bučiui, bet atsirado gana daug ir Domaševičiaus šalininkų. Pakilo didelis triukšmas, kurs tęsėsi daugiau nei pusvalandį. Seimo atstovai, kuriems tokios rietenos buvo jau įgrisusios iki gyvam kaului, pradėjo spaudydami skirstytis iš salės. Tą pastebėjęs, Povilas Višinskis palypėjo į estradą, pradėjo šaukti, verkti ir maldauti, kad Seimas nustotų rietis, susivaldytų ir neišsiskirstytų be jokių nutarimų.

Vargais negalais pavyko visus nutildyti ir tęsti posėdį. Buvo jau vėlybas laikas ir dėl to prezidiumas tedavė žodį tik rašančiam šiuos atsiminimus, kaip Mokytojų sąjungos įgaliotam, padaryti Seimui konkrečius pasiūlymus mokyklų klausimu. Tie pasiūlymai buvo trumpi:

1) Suvalkijai, kur buvo rusiška mokykla su mokytojais lietuviais, pasiūlyta mokytojus palikti savo vietose, bet priversti juos dėstyti pradžios mokslą lietuvių kalba. 2) Kitose Lietuvos vietose mokyklas uždaryti, o rusus mokytojus išvaryti, reikalaujant lietuvių mokytojų ir dėstyti lietuvių kalba. 3) Cerkvines mokyklas visai panaikinti.

Tuos siūlymus Seimas sutiko trenksmingais delnų plojimais ir pirmininkas dr. Basanavičius norėjo jau sustabdyti kalbas, bet estradon veržte įsiveržė J. Gabrys, reikalaujamas žodžio nepaprastam pranešimui. Gavęs žodį, jis papasakojo apie sodiečių sąjungos įkūrimą, įvykusį Seimo posėdžių metu. Gabriui pabaigus kalbėti, Galvanaskas perskaitė sodiečių sąjungos steigėjų nutarimus, kurie vėliau buvo išspausdinti ir drauge su Didžiojo Seimo nutarimais platinami visoje Lietuvoje.

Čia mes galėtume baigti Didžiojo Seimo posėdžių aprašymą, kadangi daugiau jokių reikalų svarstoma nebuvo. Tenka tik pridurti, kad paskutinio posėdžio metu gavo balsą prūsų Lietuvos atstovas Jonas Vanagaitis, atkeliavęs iš Tilžės. Jis nuoširdžiai pasveikino Seimą ir didžiosios Lietuvos pastangas išsivaduoti iš maskolių jungo. Jo lūpomis kalbėjo Mažosios Lietuvos susipratusieji lietuviai, kurie, pasak jo, lūkuriuoja tos valandos, kada abi Lietuvos dalys galės susijungti į vieną valstybę. Belaukdama tos džiaugsmingos valandos, Mažoji Lietuva norėtų tik vieno, kad sunkioje savo kovoje lietuvių tauta būtų vieninga, neskaidytų savo pajėgų ir nesukluptų pusiaukelėje, nepasiekusi galutiniojo savo tikslo.

Sunku apsaakyti, kokiū entuziazmu Seimas sutiko šiuos Mažosios Lietuvos atstovo linkėjimus. Džiaugsmas buvo ypač didelis dėl to, kad Vanagaitis tuomet buvo socialdemokratas. Jo žodžiuose visi dalyviai nugirdo, tarytum, lietuviškos sąžinės balsą, atsiliepusį socialdemo-

kratų tarpe [tarp socialdemokratų], balsą, pradedantį sklaidyti partinės neapykantos svaigulio rūkus, kurie iki tol temdė šitos srovės protą ir vadžiojo mūsų socialdemokratus svetimais šuntakiais.

III. Seimo nutarimai

Malonus skaitytojas, kuriam užteko kantrybės perskaityti gana ilgą Didžiojo Vilniaus Seimo darbų aprašymą, galėjo pastebėti, kad posėdžių metu niekas nepasiūlė jokių rezoliucijų, išskyrus St. Kairį, kurs mėgino pateikti partišką rezoliuciją pačioje Seimo pradžioje, kai tik pasibaigė vadinamieji pranešimai iš vietų. Kadangi minėtasis Kairio pasiūlymas sukėlė didelį triukšmą, prezidiumas ir srovių vadai susitarė tokių aistrų vengti iki Seimo pabaigos. Buvo susikalbėta, kad kiekviena partija bei srovė, lygiai ir atskiri asmenys, galės pateikti nutarimų projektus, kai pasibaigs visų darbotvarkės punktų svarstymas. Projektai galėjo būti pateikiami suvažiavimo prezidiumui ir anksčiau, bet jų svarstymas ir balsavimai buvo nukelti į pačią suvažiavimo pabaigą.

Buvo manyta, kad tokių projektų kiekvienu klausimu atsiras labai daug ir ketinta net sudaryti tam tikrą komisiją, kuri laukiamus nutarimų projektus galėtų apsvarstyti ir suderinti, kad suvažiavimo plenumas nesugaištų labai daug laiko. Pasirodė, kad baimė buvo visai tuščia. Suvažiavimas ėjo jau į galą, o jokie projekto niekas nepatiekė. Daktaras Basanavičius, matydamas tokį partijų elgesį, buvo įžvelgęs, kad čia slepiasi koks nors visai nelaukiamas šposas [juokas]. Jo nuomone, buvo galima tikėtis, kad socialdemokratai ir demokratai arba pasistengs sudaryti suvažiavimą, nepadariusį nė vieno nutarimo, arba pačioje pabaigoje patieks tokią daugybę rezoliucijų, kad jas apsvarstyti nebus galima ir noroms nenoroms teks priimti tas, kurios bus didžiausių réksnių remiamos. Taip įsivaizduodamas padėtį, gruodžio 5 d. jis tyčiomis padarė pertrauką, kai tik pasibaigė kalbos žemės klausimu. Pertraukos metu jis norėjo pagalvoti ir pasitarti su artimais sau žmonėmis dėl būsimųjų rezoliucijų.

Paskelbęs pertrauką, Basanavičius priėjo prie manęs ir pasikvietė drauge pietauti Niškovskio restorane. Beeinant restoranan, jis papasakojo man savo mintis bei abejojimus ir kvietėsi padėti surašyti nutarimų projektą, kurs galėtų būti pasiūlytas nuo nepartinės tautiškai nusistačiusios srovės, susitelkusios apie „Vilniaus Žinias“.

Nuėjusiu restoranan, užsisakėva pietūs. Svečių buvo daug ir reikėjo gana ilgai laukti, kol tarnai paduos valgį. Tą laiką nutarėva sunaudoti darbui. Kišenėje aš turėjau pieštuką, bet popierio nė vienas nebuvo pasiėmę. Čia krito man į akį restorano kortelė, kurioje buvo surašyti tos dienos valgiai pietums. Tokių kortelių buvo pridėliota ant kiekvieno stalielio. Susirinkęs keletą tokių kortelių, tuojaus pradėjau redaguoti būsimoosius „Seimo nutarimus“. Negalima pasakyti, kad tasai darbas man būtų labai gerai pavykęs. Daktaras Basanavičius taip pat buvo labai išvargęs ir jokių žymesnių pataisų nepadarė. Pietus bevalgydami tik nudailinova kai kuriuos visai nesklandžius sakinius, manydami, kad patiekus tą projektą suvažiavimui, bus iš šalies įnešta [pateikta] daug esminių pataisų bei papildymų ir tuo būdu paskubomis sulipdytų rezoliucijų projektas turės patobulėti. Pagaliau, nereikia išleisti iš akių, kad restoranas, kur griežė rumunų orkestras, aplinkui skambėjo taurės, čerškėjo lėkštės ir sukinėjosi daugybė publikos, nėra tinkama vieta politiniams tautos reikalavimams formuluoti. Dėl to ir šiandien, turėdamas prieš akis Didžiojo Seimo nutarimų tekstą ir matydamas visus jo netobulumus, nesidroviu prisipažinti esąs vyriausias jų autorius. Manau, kad ir daktaras Basanavičius, jų redagavimo dalyvis, niekada dėl jų menkystės nėra raudonavęs.

Sugrižę į posėdžių salę, nutarimų projektą, surašytą keliose restorano valgių kortelėse, patiekėva prezidiumui. Pasirodė, kad daugiau jokių projektų dar ir dabar nebuvo. Patiektąjį tekstą paeiliui perskaitė kiekvienas prezidiumo narys ir niekas jokių pastabų bei pataisų nepadarė. Tik vienas Kairys užprotestavo, kam rezoliucijose visai nepaminėta tokia svarbi revoliucinė priemonė, kaip streikas, apie kurį suvažiavime buvo labai daug kalbėta. Šitas priekaištas buvo visai teisingas ir

modu su Basanavičium nebuvo priešingi, kad streikas būtų įterptas į nutarimų tekstą. Paprašėva tiktai, kad pats Kairys tą pataisą suformuluotų ir suderintų su kitais projekto teigimais. Ilgai negalvodamas, jis trečiojo posmo pabaigoje, kur kalbama apie tai, kokiū būdu iškovoti autonomiją, po žodžių „neleisti savo brolių į kariuomenę“ ėmė ir prirašė – „reikalui prisiejęs, streikuoti visiems darbo žmonėms miestuose ir sodžiuose“.

Kiekvienam, kas atidžiau įsiskaitys į Seimo nutarimų tekstą, turi kristi į akį visai mechaniškas šito sakinio prikergimas ir labai abejotina sodžiaus žmonių streiko reikšmė kovoje dėl autonomijos.

Kitas papildymas prie pirmąsio nutarimų projekto yra padarytas vieno Basanavičiaus. Tas papildymas yra IV nutarimų posmo pabaigoje, kur kalbama apie valsčių, mokyklų ir bažnyčių reikalus. Jis skamba šitaip: „Kadangi Vilniaus vyskupystėje lietuvių bažnyčiose yra vartojama pamaldose lenkų kalba su politišku tikslu, tai lietuvių susirinkimas nutarė vienbalsiai išreikšti Vilniaus vyskupystėje gyvenantiems ir kovojantiems lietuviams geriausį linkėjimą pasisekimo kovoje su lenkomanų kunigija už teises lietuviškosios kalbos Lietuvos bažnyčiose ir papeikti šiandieninės bažnyčios tvarką Vilniaus vyskupystėje.“

Dėl šito papildymo kilo stambių barnių jau Seimui išsiskirsčius ir, pagaliau, pats Basanavičius buvo sutikęs išbraukti jį iš nutarimų, norėdamas išvengti užsipuldinėjimų iš kairiosios pusės. Buvo metama kaltinimų, kad šitokio nutarimo Seimas visai nepadaręs ir kad Basanavičius visai saivališkai jį prie nutarimų prikergęs. Iš tikrųjų su tomis bažnyčiomis ir jų tvarka yra buvę šitaip.

Kai į nutarimų projektą Kairys įrašė minėtąją savo pataisą, visas projektas ištiesai buvo statomas [pateiktas] balsuoti. Kairys perskaitė projektą nuo pradžios iki galui, o suvažiavimas rankų pakėlimu jį priėmė. Prieš tuos nutarimus nebalsavo nė vienas Seimo dalyvis, lygiai nebuvo nė vieno susilaikiusio.

Tada Basanavičius, kaip pirmininkaująs, pasiėmė žodį, trumpai priminė Vilniaus vyskupijos lietuvių vargus ir kovas dėl kalbos Bažny-

čiose ir perskaitė suvažiavimui jo siūlomąjį papildymą prie nutarimų. Beveik visi Seimo dalyviai pakėlė rankas, priimdami Basanavičiaus siūlymą, bet keli asmenys susilaikė nuo balsavimo. Čia pat, Seimo posėdžių salėje, niekas nepareikšė jokio protesto prieš kalbamojo papildymo prikerгимą prie rezoliucijų ir dėl to tas papildymas buvo išspausdintas tiek atskiruose lapeliuose, tiek „Vilniaus Žiniuose“. Tik tai kelioms dienoms prasliskus, pasigirdo protestai iš demokratų ir socialdemokratų tarpo [demokratų ir socialdemokratų protestai]. Priešrinkai įrodinėjo, kad bažnyčių tvarka suvažiavime nebuvo svarstoma, tuo reikalu nebuvo jokių diskusijų ir todėl Seimo balsavimas buvęs nesąmoningas ir padarytas neapgalvotai.

Dar vienas dalykas reikia pažymėti, bekalbant apie Seimo nutarimus. Juose nėra nė žodelio apie žemės reformą, nors tas klausimas sugaišino visą posėdį, trukusį 7 valandas. Mudu su Basanavičium visai sąmoningai nutylėjo tą dalyką ruošdami savąjį projektą, kadangi Seime žemės klausimu nebuvo pareikšta kokio nors vieningesnio nusistatymo. Kai visi nutarimai buvo jau priimti, Seime pasigirdo balsų reikalaujančių, kad Kairys patiektų rezoliuciją žemės klausimu. Girdi, tiek laiko mus gaišinate, o patys nežinote, kaip tasai reikalas turėtų būti išspręstas. Kairiui teko gana ilgai aiškintis, kodėl partijos nepatiekė jokios rezoliucijos. Girdi, šis suvažiavimas dar nėra Seimas ir neturi teisės tokius klausimus spręsti. Kai išsikovosime autonomiją ir išsirinksim tikrąjį Seimą, tai jis žinosiąs, kas reikia su žeme daryti ir kaip ją paskirstyti.

Buvo jau 11 val. 10 m. vakaro, kai Basanavičius paskelbė, kad suvažiavimas yra baigtas. Žmonės paskubomis skirstėsi iš salės. Vieni skubėjo nakvynėn, kiti į geležinkelio stotį, norėdami dar tą patį vakarą išvažinėti į visus kraštus. Tik tai nedidelis Seimo dalyvių būrelis – E. Galvanauskas, J. Gabrys, Pauliukonis ir aš, leidomės į „Vilniaus Žinių“ spaustuve daryti žygių, bene pavyks Seimo nutarimus išspausdinti. Norėjome, kad tuos nutarimus atstovai galėtų parsivežti ir paskleisti žmonėse.

Spaustuvės darbininkai, neveizint į vėlybą laiką [nepaisydami vėlyvo meto], sutiko Seimo ir sodiečių sąjungos nutarimų tekstus surinkti ir išspausdinti, bet neturėjome popierio ir nakties metu niekur jo negalėjome gauti. Nutarėme kreiptis į Petrą Vileišį. Jo sandėliuose buvo gana daug popierio, paruošto „Vilniaus žinioms“, bet paimti jo negalėjome, neturėdami leidimo iš paties savininko. Veltui įkalbinėjome spaustuvės vedėją Martyną Kuklą atidaryti sandėlį, įtikinėdami, kad mes patys imamės visą atsakomybę prieš Petrą Vileišį. M. Kukla buvo nepermaldaujamas. Dvyliktai nakties valandai besibaigiant, rodosi, E. Galvanuskas ryžosi vykti pas Petrą Vileišį, prisizadinti jį iš miego ir paprašyti popierio. Leidimas buvo gautas ir tą pačią naktį išspausdino 35.000 egzempliorių Didžiojo Seimo nutarimų, kuriems padėjome gana imponuojančią antraštę: „Pirmojo Lietuvių Tautos Atstovų suvažiavimo nutarimai, priimtieji Vilniuje viešuose posėdžiuose Gruodžio 4 ir 5 (lapkričio 21 ir 22) d. 1905 m.“

Tas pats jaunųjų būrelis atspausdintuosius Seimo nutarimus ištiesė naktį ir sekančios [kitos] dienos rytą dalino Vilniaus geležinkelio stotyje išvažiuojantiems atstovams, nešiojo po viešbučius ir į privačius namus, kur tik buvo apsigyvenusių suvažiavimo dalyvių. Tokiu būdu Seimo nutarimai ūmu laiku pasklido po visą Lietuvą, žadindami apsnūdusius ir suteikdami daugiau drąsos tiems, kas silpnas savo pajėgas aukojo kovai su šiaurės milžinu, slėgusiu mūsų tautą. Tų kovotojų anais laikais nedaug tebuvo ir todėl nepavyko Seimo nutarimų pilnai [iki galo] įgyvendinti, bet vis dėlto Didysis Seimas paliko gilius pėdsakus mūsų tautos istorijoje ir žymiai priartino Lietuvos išsivadavimo valandą.

IV. Seimo padariniai

Kaip žiūrėjo į lietuvių tautą rusų valdžios viršūnės ir toms viršūnėms artimos sferos prieš patį Didįjį Seimą galima bus suprasti pacitavus bent ryškesnes vietas iš įtakingo Rusijos konservatorių publicisto Engelgardto straipsnio dienraštyje „Novoje Vremia“. Minėdamas

žinomąjį daktaro Basanavičiaus memorandumą dėl autonomijos, tas Rusijos viršūnių nuomonės skelbėjas rašė:

„Balandžio 22 d. visuotiname Rusijos inžinierių suvažiavime, prasidėjusiame Peterburge ir pasibaigusiame Teriokuose, kai lenkų inžinierių ir technikų sąjunga pareikalavo autonomijos Lenkijai su Seimu Varšuvoje, prabilo ir „Lietuvos atstovai“.

„Mat jie, jausdami nepakenčiamos tvarkos ir svetimos (rusų) biurokratijos slėgimą, kaip „Lietuvos piliečiai“ pareiškė gilų įsitikinimą, kad Lietuvos kultūriškas ir ekonomiškasis klestėjimas tuomet tebus galimas, kada Lietuva turės autonomiją tose ribose, kurias apibrėš patys gyventojai.

„Tas atsitiko balandžio mėnesį, o spalio 31 ir lapkričio 2 d. „lietuvių susirinkimas“ Vilniuje padarė nutarimą, kurs, trumpai suglaudus, yra šitoks: Lietuva – lietuviams!..“

„Lietuviai, tiesa, yra etnografiškoji Lietuvos medžiaga, jos seniausieji gyventojai. Bet lietuvių kultūra, lietuvių tautiškoji sąmonė, kuri dabar sustiprėjo Lietuvai autonomijos reikalaujama, XIX šimtmetyje tebebuvo tik mokslininkų saujelės, ieškojusios sodžiuose lietuvių folkloro, pastangų padaras.“

„Jeigu Lietuvos „piliečiai“ stato [kelia] grynai fantastiškus reikalavimus sukurti Lietuvos valstybę, o ypač jeigu tuos reikalavimus jie parems boikotu ar dar svaresnėmis priemonėmis, tai ar tik nepasiteisins tie rusų valstybės vyrų sumetimai, kuriais besivaduojant ne vieną kartą buvo suvaržoma „lietuvių nepriklausomybė“? Kas yra lietuviai? Sodiečių saujelė, išsimėčiusi tarp gudų, lenkų, rusų ir žydų.“

„Bet lietuvių inteligentai-demokratai leidžiasi Ukrainos ir Lenkijos pėdomis, nori sukurti savą valstybę, paimti Lenkijos ir Kuršo dalį, visą Gudiją ir Smolenską, vadina rusus ir lenkus atėjūnais, savo sostinę nori turėti Vilniuje, nori Steigiamojo Seimo, nori, kad niekam nežinoma ir nesuprantama lietuvių kalba būtų rašomi įstatymai penkioms gubernijoms. Pasakysiu dar daugiau, – suvažiavime Maskvoje pasisako korespondentams, kad jie esą lietuvių „pasiuntiniai (posly)“; jie maną, kad būsią nebloga, jeigu autonomiškoji Lietuva, Lenkija, Užkaukazis, Ukraina,

Sibiras susijungs su Rusija federacijos pagrindais ir kad monarchiškiosios tvarkos šalininkų jų lietuviškose balose ir pelkėse visai nėra. (Čia taikoma į šiauliečio inž. Bielskio pareiškimus miestiečių suvažiavime 1905 m. vasarą. – P. K.). Ar bereikėjo šitą Don-Kichotų kliedėjimą svarstyti ministrų taryboje ir skelbti „Pravitelstvenname Viestnike“.

Taip buvo rašoma pačiomis Didžiojo Seimo išvakarėmis. Kalbamąjį straipsnį „Vilniaus Žinios“ visą ištisai atsispausdino gruodžio 3 dieną, kad suvažiuosieji Vilniun lietuvių atstovai žinotų, kokios pažiūros į mūsų reikalus vyrauja rusų viršūnėse.

Seimas prikišamai [įtikinamai] parodė, kad politiškieji mūsų reikalavimai nėra „inteligentų-demokratų“ prasimanymas bei svajonės, kad tuos reikalavimus stato [kelia] visa tauta ir yra pasiryžusi juos paremti griežtais revoliuciniais veiksmais.

Vilniaus generalgubernatorius Frezė, kurs per savo agentus akylai sekė Didžiojo Seimo darbus ir jo nuotaiką, tuojau suprato, kad atėjo laikas mesti į šalį supelėjusios nuomonės apie tariamąją litvomaniją; neva neturinčią jokio pritarimo pačioje tautoje. Jis net stengėsi užbėgti Didžiajam Seimui už akių, paskelbdamas neatidėtiniausias reformas anksčiau, negu Seimas padarė savo nutarimus.

Gruodžio 5 d., Seimui dar nepradėjus svarstyti mokyklų klausimo, generalgubernatorius pasiuntė švietimo ministeriui telegramą, pranešdamas, kad jis darąs svarbias reformas švietimo srity. Toji telegrama šitaip skambėjo:

„Visi lietuviai sodiečiai Kauno gubernijoje trokšta turėti tautiškas įstaigas, o pirmiausia – tautiškas mokyklas. Teisingumo ribose sutikdamas su žmonių reikalavimais, susitaręs su apygardos globėju, randu neatidėliojamai reikalingu: 1. Įvesti lietuvių kalbą pradžios mokyklose. 2. Paliekant II tomo pirmosios dalies 3548 str. nuostatus apie mokyklų valstybingumo pradus, leisti lietuvių kalba aiškinti per visą mokymo laiką. 3. Pradėti keisti ar papildyti pradedamųjų ir dviklasių mokyklų mokytojų skaičių lietuviais, neatsižvelgiant į jų tikėjimą, o atstatytiems rusams mokytojams suteikti vietas kitur, sušelpus juos valstybės išdo lėšomis.

4. Pakeisti Panevėžio mokytojų seminarijos įstatymo pirmąjį punktą ir leisti joje mokytis lietuviams katalikams.

Norėdamas pagreitinoti lietuvių kalbos įvedimą ir lietuvių mokytojų paskyrimą, atsižvelgdamas į šio reikalo be galo didelį svarbumą, pasiremdamas II įst. rinkinio tomo I dalies 212 ir 218 str., aš pavedžiau apygardos globėjui tas atmainas neatidėliojant atlikti.“

Vadinasi, beveik šimtą metų trukusi rusifikacija buvo išbraukta iš politikos Lietuvoje paskubomis, neatsiklausus net ministerio sutikimo ir tik pranešus jam apie įvykusį faktą.

Seimui dar tebeposėdžiaujant, generalgubernatorius pasiuntė savo ypatingiems reikalams valdininką į lietuvių gyvenamas vietas Vilniaus ir Ukmergės apskritį patirti žmonių nuotaiką, kad galima būtų susiorientuoti, ar ras pritarimo laukiamieji Seimo nutarimai. Ta pačia prasme buvo užklaustas ir Kauno gubernatorius. Tiek kalbamojo valdininko, tiek Kauno gubernatoriaus pranešimai sakė, kad visame krašte viešpatauja ta pati nuotaika, kokia reiškėsi Seime. Vadinasi, buvo galima laukti, kad visas kraštas imsis revoliucinėmis priemonėmis gyvendinti mūsų tautos siekimus, kaip kad buvo rekomenduojama Seimo nutarimuose. Tokiomis aplinkybėmis generalgubernatorius išleido atsišaukimą, rašytą rusų ir lietuvių kalbomis, kur buvo žadama žmonių siekimus patenkinti, tik patariama palūkėti, kol visa Rusija persitvarkys naujais pagrindais. Tokio paties turinio oficialų atsišaukimą išleido ir Kauno gubernatorius. Pastarasis, vadindamas lietuvius išmintingais žmonėmis, įkalbinėjo nesikarščiuoti, neiti revoliucijos keliu ir kantriai laukti, kol bus pakeisti atitinkami įstatymai. Generalgubernatoriaus ir gubernatoriaus atsišaukimai buvo iškabinėti visuose valsčiuose, o kai kuriose vietose – ir kaimuose. Greta tų atsišaukimų paplito ir Vilniaus Seimo nutarimai. Tokiu būdu žmonėms buvo tarytum siūlomos dvi taktikos: revoliucinių veiksmų taktika, rekomenduojama Seimo, ir kantraus lūkuriavimo kelias, siūlomas vyriausybei. Žmonės visur nuėjo Seimo rekomenduotais keliais.

Bematant prasidėjo rusiškųjų mokyklų uždarinėjimas, valsčių sekretorių, policininkų ir kitų miesteliuose buvusių rusų valdininkų šalinimas

iš vietų. Bemaž visa Suvalkija atsisakė mokėti mokesčius ir pildyti valdžios parėdymus. Revoliucinis judėjimas apėmė visą šalį ir dar gruodžio mėnesį pasiekė aukščiausio laipsnio.

Mūsų žmonių garbei tenka pasakyti, kad šalinant rusus iš užimamų vietų niekur jokio smurto prieš buvusią valdininkų asmenis ir jų turtą nebuvo padaryta. Buvo elgiamasi griežtai, bet kultūringai ir žmoniškai. To neveizint [Nepaisydami to], rusai paleido gandas, kad lietuviai, o ypač žemaičiai, visur be jokio pasigailėjimo skerdžia rusus. Tokių gandų skleidėjų ypatingai [ypač] daug buvo Liepojos–Romnų geležinkelio tarnautojų tarpe [tarp tarnautojų]. Jie keletą kartų telegrafu kreipėsi ne tik į valdžią, prašydami pagalbos, bet ir į Vilniaus bei žemaičių vyskupus, pranešdami jiems melagingus gandas ir prašydami užtarimo. Charakteringa buvo telegrama, pasiųstoji vyskupams iš Kaišiadorių, Radviliškio ir Kalkūnų stočių. Jos šitaip skambėjo: „Dėl krikščionies priedermių ir paskelbtosios viršiausiam manifeste tikybos laisvės bei žmogaus asmens neliečiamybės padarykite ką galėdami, kad žmonės nebežudytų pravoslavų“.

Netrukus pasirodė, kad toki gandai buvo skleidžiami planingai ir aukštesnės valdžios iš anksto apgalvotai, norint pateisinti tas represijas, kurios buvo ruošiamos žmonių sąjūdžiui nuslopinti.

Matydama, kad žmonės neklauso generalgubernatoriaus ir gubernatorių atsišaukimų, valdžia pasiuntė į kaimus baudžiamuosius kariuomenės būrius. Kai kurie būriai turėjo net artilerijos ir armotomis šaudė ramius miestelius bei kaimus vien dėl to, kad tenai buvo atstatytas [atleistas] rusas mokytojas arba valsčiaus raštininkas. Ypatingai [Ypač] nukentėjo Akmenė ir Žagarė pakuršėje, o pilviškiėčiams buvo paskelbta, kad visas jų miestelis būsiąs su žeme sulygintas, jeigu tenai bus išgirstas dar nors vienas balsas, priešingas rusų valdžiai.

Gruodžio 24 d. lietuvių apgyventos Suvalkų gubernijos vietose buvo paskelbtas karo stovis [padėtis] ir paskirtas tam tikras generalgubernatorius lietuviams malšinti. Savo atsišaukime tas generalgubernatorius rašė: „Lietuvių gyvenamose vietose daužomos valsčių valdybos, naikinamos bylos, griaunamos mokyklos, degtinės monopoliai, miškų urėdijos. Žmo-

nės patys, nieko nesiklausdami, atstato senuosius viršaičius, renkasi naujus ir visa tas daroma plėšiant ir grobstant iš visų įstaigų ir atskirų asmenų pinigų“. Toliau tame pačiame rašte buvo įsakoma per tris dienas atitaisyti visą senąją tvarką, o kur to nebus padaryta, žmonėms būsiančios dedamos piniginės ir kalėjimo bausmės. Tokių pačių valdžios malonių bei pažadų neilgai trukus susilaukė ir Kauno bei Vilniaus gubernijų lietuviai.

Vadinasi, Didysis Seimas, pastūmėdamas visą kraštą į revoliucinės kovos kelius, užtraukė žmonėms sunkią karo stovio [padėtį] ir visokių pabaudų našta, bet dėl to iš antros pusės jis sužadino mūsų tautos snūduriuojančias jėgas kovoti dėl savo teisių, ir jeigu iš 1905 metų revoliucijos mūsų tauta išėjo su nemažais laimėjimais, tai čia daugiausia nusvėrė Didysis Seimas ir jo nutarimai.

V. Antiseimas

Į Didžiojo Seimo nutarimus ir jų reikšmę jau pačioje pradžioje atkreipė akį ne tik rusų valdžia, bet ir mūsų kaimynai lenkai. Vos tik tai pasidarė žinomi Seimo nutarimai, Lietuvos dvarininkų tarpe [tarp Lietuvos dvarininkų] atsirado iniciatorių grupė, kuri pasiryžo sušaukti kitą Seimą, kad anuliuotų vilniškio nutarimus. Tokio Seimo reikalingumas buvo motyvuojamas tuo, kad Vilniaus Seime buvusios atstovaujamos ne visos mūsų krašto gyventojų grupės. Girdi, susirinko sodiečiai ir iš jų tarpo kilę inteligentai ir prabilo viso krašto vardu. Tą daryti, girdi, įgalėtų tik toks Seimas, kur būtų tinkamai atstovaujami dvarininkai ir miestiečiai. Iniciatoriai sumanė neatidėliojant [neatidėliodami] sušaukti tokį pagerintą seimą Kaune. Kvietimai buvo išsiuntinėti visiems dvarininkams, Kauno ir Vilniaus lenkams inteligentams ir kai kuriems Didžiojo Seimo dalyviams lietuviams. Kiek kvietimų buvo išsiuntinėta lietuviams, aš nežinau. Tiek tegaliu pasakyti, kad tuos kvietimus gavo visi Didžiojo Seimo prezidento nariai, inžinierius Petras Vileišis, Jonas Kriauciūnas, Donatas Malinauskas ir dar kai kas. Daugumą į tuos kvietimus neatkreipė jokio dėmesio ir į šaukiamąjį antiseimą nenuvyko.

„Vilniaus Žinios“ savo draugų tarpe [tarp savo draugų] turėjo keletą dvarininkų, sakysime a. a. Tada Daugirdą, Daujotą, Narutavičių ir kitus. Iš jų sužinojome, koks tikrasis to dvarininkų kviečiamojo Seimo tikslas. Nutarėme ir šitą antiseimą pakreipti savo pusėn. Čia daug pasidarbavo Gabrys, Jesaitis ir kiti Seimo metu įkurtos sodiečių sąjungos nariai. Kauniškio Seimo dieną jie sukvietė iš apylinkės daugybę ūkininkų, kurių apie 300 atvažiavo dalyvauti tame Seime. Iš Vilniaus nuvažiavome aš, Jonas Kriaučiūnas, dr. Basanavičius ir Daujotas. Atvyko ir Gabrys su Jesaičiu, bet juodu jau buvo policijos gaudomu ir negalėjo viešai pasirodyti.

Kalbamojo Seimo posėdžiai turėjo vykti dvarininkų žemės ūkio draugijos patalpose, Kęstučio gatvėje. Paskirtą valandą susirinko apie 150 dvarininkų bei du kartu tiek sodiečių. Basanavičius, manydamas, kad tenai gali įvykti skandalas, į posėdį nenuvyko. Nuėjome aš, Kriaučiūnas, Daujotas ir dar kaunietis studentas, dabar teisingumo ministeris, Žilinskas.

Iniciatoriai pasiūlė suvažiavimo pirmininku išrinkti grafą Tiškevičių iš Kretingos, o mes pasiūlėme Garliavos valsčiaus ūkininką Girnių, o į sekretorius Žilinską. Už mūsų kandidatus balsavo visi sodiečiai ir geras trečdalis dvarininkų. Turėdami tokį prezidiumą ir jausdami aiškią mūsų persvarą, nutarėme ilgai neposėdžiauti. Pasiūlėme tam antiseimui užgirti Didžiojo Seimo nutarimus ir išsiskirstyti, kas ir buvo padaryta. Dvarininkai nesipriešino. Apie 10 valandą vakare posėdis pasibaigė. Iniciatoriams nieko kito nebeliko, kaip pasikviesti mus į šaunią vakarienę, kuri buvo suruošta antiseimo dalyviams Metropolio restorane. Tos vakarienės metu atviriau išsikalbėjome su Lietuvos dvarininkais. Daujotas pasakė jiems gražų pamokslą, kviesdamas mesti visas lenkiškas svajones ir eiti išvien su savo tauta. Jo kalba, pilna karčių teisybės žodžių, taikytų mūsų dvarininkams, buvo palydėta trenksmingais delnų plojimais. Plojo tie patys dvarininkai, kuriuos a. a. Daujotas barė savo kalboje. Tik visai nežymi dalyvių grupelė buvo nepatenkinta ir piktai žvalgėsi į mus, senų lenkiškų tradicijų ardytojus, įnešusius lietuvių dvasią net į sulenkėjusiųjų dvarininkų tarpą [net tarp sulenkėjusių dvarininkų].